

**МІНІСТРЕСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**на тему СПЕЦИФІКА АГЕНТИВНИХ НАЗВ У МАЛИХ
УКРАЇНСЬКИХ ДІЯРІЯХ XVII-XVIII СТОЛІТЬ**

Виконала студентка 2 курсу, групи 8.0359 з-у
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова і література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”

_____ Н. Д. Бакум

Керівник _____ к. філол. н.

доц. С. В. Сабліна

Рецензент _____ к. філол. н.

доц. Л. П. Бойко

Запоріжжя
2020

МІНІСТРЕСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *філологічний*

Кафедра *української мови*

Рівень вищої освіти *магістр*

Спеціальність *035 “Філологія”*

Освітня програма *“Українська мова та література”*

Спеціалізації *035.01 “Українська мова та література”*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української мови

_____ Р. О. Христіанінова

«23» жовтня 2019 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Бакум Наталі Дмитрівні

1. Тема роботи *Специфіка агентивних назв у малих українських діярях XVII-XVIII століть*, керівник роботи Сабліна Світлана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, затверджені наказом ЗНУ від “26” травня 2020 року № 611-с.

2. Термін подання студентом роботи – 15 листопада 2020 року.

3. Вихідні дані до роботи: *Малі українські діярії XVII-XVIII століть. Київ : Кліо, 2015. 407 с.; наукові праці П. І. Білоусенка, М. П. Годованої, О. І. Кровицької, Н. І. Мигириної, А.В. Мамрак та інших.*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

1) *Класифікаційні схеми аналізу лексем на позначення назв станів, посад і професій як агентивних назв; 2) Специфіка формування тематичних груп і підгруп староукраїнських потіпа agentium на позначення станів, посад і професій, проаналізувати парадигматичні зв'язки й виявити ознаки польової системності; 3) Церковні агентиви в семасіологічному та структурному аспекті; 4) Текстотвірні-синтаксичні особливості агентивних назв у діярях XVII-XVIII століть.*

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада керівника роботи	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Доц. Сабліна С. В.	23.10.2019	23.10.2019
Перший розділ	Доц. Сабліна С. В.	23.12.2019	23.12.2019
Другий розділ	Доц. Сабліна С. В.	19.03.2020	19.02.2020
Третій розділ	Доц. Сабліна С. В.	04.06.2020	04.06.2020
Висновки	Доц. Сабліна С. В.	02.10.2020	02.10.2020

6. Дата видачі завдання – 23 жовтня 2019 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Жовтень 2019 р.	Виконано
2	Добір фактичного матеріалу	Жовтень – листопад 2019 р.	Виконано
3	Написання вступу	Листопад 2018 р.	Виконано
4	Підготовка розділу 1 “Проблема виявлення та дослідження агентивних назв в українському мовознавстві”	Грудень 2019 р. – лютий 2020 р.	Виконано
5	Написання розділу 2 “Специфіка уживання назв осіб на позначення станів, посад і професій у малих українських діярях XVII-XVIII століть”	Березень 2020 р. – травень 2020 р.	Виконано
6	Написання розділу 3 “Текстотвірно-синтаксична специфіка агентивних назв у діярях xvii-xviii століть”	Червень 2020 р. – Вересень 2020 р.	Виконано
6	Формулювання висновків	Жовтень 2020 р.	Виконано
7	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Листопад 2020 р.	Виконано
8	Захист роботи	Грудень 2020 р.	

Студент _____ Н. Д. Бакум

Керівник роботи _____ С. В. Сабліна

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ Л. М. Стовбур

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра “Специфіка агентивних назв у малих українських діярях XVII-XVIII століть” містить 62 сторінки. Для виконання кваліфікаційної роботи бакалавра дібрано близько 200 номінативних одиниць, опрацьовано 52 наукових джерела.

Об’єктом дослідження стали агентивні назви староукраїнської доби пізнього періоду. **Предметом дослідження** були особливості функціонування агентивних назв на позначення станів, посад і професій староукраїнської доби. **Мета роботи** – інвентаризація, опис та систематизація назв станів, посад і професій у малих українських діярях XVII-XVIII століть. У процесі дослідження виконано такі **завдання**: 1) визначено придатні класифікаційні схеми аналізу лексем на позначення назв станів, посад і професій як агентивних назв; 2) виявлено специфіку формування тематичних груп і підгруп староукраїнських nomina agentium на позначення станів, посад і професій, проаналізувати парадигматичні зв’язки й виявити ознаки польової системності; 3) проаналізовано церковні агентиви в семасіологічному та структурному аспекті. 4) встановлено текстотвірні-синтаксичні особливості агентивних назв у діярях XVII-XVIII століть.

Дослідження велося з застосуванням компонентного аналізу, за допомогою якого проводився опис семантики лексем; використовувалися елементи статистичного **методу**; порівняльно-історичний аналіз назв.

Наукова новизна дослідження пов’язана з потребою поглибити та систематизувати знання з адміністрування староукраїнської доби. **Сфера застосування**. Результати дослідження можуть бути використані в наукових дослідженнях із лексикології й термінознавства, у навчальному процесі при викладанні курсу української мови.

Ключові слова: АГЕНТИВНІ НАЗВИ, ЦЕРКОВНІ ЧИНИ Й ПОСАДИ, ВИРОБНИЧА СФЕРА, ДЕРЖАВНО-АДМІНІСТРАТИВНА СФЕРА, МАЛІ УКРАЇНСЬКІ ДІЯРІЇ XVII-XVIII СТОЛІТЬ, ТЕКСТОТВІРНА ФУНКЦІЯ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

ABSTRACT

The master's qualification work "Specificity of Agential Names in Small Ukrainian Diaries of the XVII-XVIII centuries" contains 62 pages. About 200 nominative units were selected for the bachelor's qualification work, 52 scientific sources were processed.

The object of the study were the agential names of the Old Ukrainian era of the late period. **The subject of the study** was the peculiarities of the functioning of agential names that denote states, positions and professions of the Old Ukrainian era. **The purpose of the work** is to take stock, describe and systematize the names of estates, positions and professions in small Ukrainian diaries of the XVII-XVIII centuries. In the course of the research the following **tasks** were performed: 1) suitable classification schemes of analysis of lexical tokens for designation of names of states, positions and professions as agency names were determined; 2) the specifics of the formation of thematic groups and subgroups of Old Ukrainian nomina agentium to denote states, positions and professions, analyze paradigmatic relationships and identify signs of field system were discovered; 3) church agentials were analyzed in semasiological and structural aspect; 4) established text-forming and syntactic features of agency names in diaries of the XVII-XVIII centuries.

The study was conducted using component analysis, which was used to describe the semantics of lexical tokens; elements of the statistical method were used; comparative-historical analysis of names.

The scientific novelty of the study is related to the need to deepen and systematize the knowledge of the administration of the Old Ukrainian era.

Sphere of usage. The results of the research can be used in scientific research in lexicology and terminology, in the educational process when teaching a Ukrainian language course.

Key words: AGENTIAL NAMES, CHURCH RANKS AND POSITIONS, PRODUCTION SPHERE, STATE-ADMINISTRATIVE SPHERE, SMALL UKRAINIAN DIARIES XVII- XVIII CENTURY

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ВИЯВЛЕННЯ Й ДОСЛІДЖЕННЯ АГЕНТИВНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	11
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ВЖИВАННЯ НАЗВ ОСІБ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНІВ, ПОСАД І ПРОФЕСІЙ У МАЛИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯРІЯХ XVII-XVIII СТОЛІТЬ.....	21
2.1. Назви осіб, що працюють у виробничій сфері.....	21
2.2. Назви осіб, що працюють у державно-адміністративній сфері.....	28
2.3. Специфіка вживання церковних титулів і посад у діярях.....	31
РОЗДІЛ 3. ТЕКСТОТВІРНО-СИНТАКСИЧНА СПЕЦИФІКА АГЕНТИВНИХ НАЗВ У ДІЯРІЯХ XVII-XVIII СТОЛІТЬ.....	36
3.1. Староукраїнські <i>nomina agentis</i> з інформативно-констатувальною функцією.....	37
3.2. Уточнювальна й видільна функція староукраїнських агентивів.....	43
3.3. Староукраїнські діярійні агентиви з текстотвірною функцією.....	49
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Найменування осіб за соціальним станом, професією, родом занять займають особливе місце в мові, що обумовлено рядом факторів. З одного боку, ці назви справедливо розглядають як частину відповідної термінології (виробничої, економічної, суспільно-політичної тощо), вони органічно «вмонтовані» в певну понятійну систему, їх номінативна структура відображає зв'язок з іншими назвами в системі української мови. З іншого боку, назви осіб за професією складають важливу частину загальнолітературного словника: вони активно використовуються в усіх функціональних різновидах літературної мови (у діловій, публіцистичній, науковій мові, в розмовно-побутовому спілкуванні, в художній літературі). Як у сучасній літературній мові, так і в староукраїнську добу найменування осіб за професією і соціальним статусом складала численну й суспільно значиму частину української мови. Досліджувані найменування першими реагують на суспільстві зміни, відображаючи, зокрема, місце людини в той чи той період історичного розвитку суспільства.

За останні роки розширилося коло історико-лексикологічних наукових досліджень, у яких вивчалися загальні тенденції становлення словникового складу, розвиток лексичних засобів української мови, лексики окремих пам'яток та груп пам'яток однієї епохи, історія окремих слів та виразів, зіставлення лексики української мови різних періодів. Але недостатньо вивченим залишається словниковий склад української літературної мови XVII- XVIIIст. Звернення до лексики різних епох дає можливість виявити процеси становлення та розвитку лексико-семантичної системи в період формування національної мови та "...спираючись тільки на аналіз тематичних об'єднань слів, мовознавець може робити різного роду висновки і припущення, важливі для історичного вивчення мови" [40, с. 52]. Діахронні студії подають мовні факти на широкому історичному тлі і дають

цінний матеріал про суспільний світ українців, їх соціальний статус і становище.

Агентивні назви були предметом зацікавлення багатьох дослідників. Вивчали насамперед словотвірну будову агентивних назв (Т. Басова; П. Білоусенко; С. Богданова; З. Булик; Л. Васильєва; Л. Дідківська; Р. Желєзнава; О. Кровицька, К. Ленець; А. Майборода; Г. Малишко; А. Мойсеєв; І. Олійник; М. Скаб; В. Токар та ін.), окремі семантичні підгрупи (В. Бекіш; В. Вакуров; В. Хоробець; О. Давидова; К. Жадько; Н. Захлюпана; Є. Чернов та ін.), стилістичні можливості та функціонування *nomina agentis* у текстах (Л. Деже; Г. Долгов; Г. Єрмоленко; Ф. Ткач; М. Худаш та ін.). В окремих працях проведено зіставлення кількох лексичних груп (серед яких і назви осіб за родом діяльності та професією) у міжмовному, порівняльному плані (Л. Журавська; Н. Кабанова; А. Кизюкевич; В. Коломієць; І. Ковалик; Л. Лазарєва; А. Мамрак та ін.).

Однак праці наведених авторів передбачали об'єктом дослідження узагальнювальний матеріал конкретної мовної доби (О. Кровицька [14]), окремих мов (Л. Москаленко [18]; А. Мамрак [16]), окремих семантичних підгруп нової української мови (М. Годована [7]; Л. Туровська [38]; Л. Ніколаєнко [20]). Тим часом є потреба збагнути мовні перетворення тієї доби (XVII-XVIII ст.), яка передувала новій українській літературній мові. Унікальність цього періоду виявляється у високому ступені інтенсивності змін, що й засвідчені в "Малих українських діярях XVII-XVIII століть". Той факт, що специфіка мовних особливостей цих текстів не піддавалася аналізу, становить **актуальність** нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – назви станів, посад і професій староукраїнської доби пізнього періоду.

Предметом дослідження є особливості функціонування у діярях XVII-XVIII століть агентивних назв на позначення станів, посад і професій староукраїнської доби.

Мета дослідження – інвентаризація, опис та систематизація назв станів, посад і професій у малих українських діярях XVII-XVIII століть як необхідна умова визначення характеру динаміки й загальних закономірностей розвитку всієї лексичної системи української мови.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

1) визначити придатні класифікаційні схеми аналізу лексем на позначення назв станів, посад і професій як агентивних назв;

2) виявити специфіку формування тематичних груп і підгруп староукраїнських *nomina agentis* на позначення станів, посад і професій, проаналізувати парадигматичні зв'язки й виявити ознаки польової системності.

3) проаналізувати церковні агентиви в семасіологічному та структурному аспекті.

4) встановити текстотвірні-синтаксичні особливості агентивних назв у діярях XVII-XVIII століть.

Методи дослідження: 1) компонентний аналіз, за допомогою якого проводився опис семантики лексем; 2) елементи статистичного методу; 3) порівняльно-історичний аналіз агентивних назв; 4) текстотвірний і синтаксичний аналіз агентивів.

Наукова новизна дослідження пов'язана з потребою поглибити та систематизувати знання з адміністрування староукраїнської доби.

Практичне значення роботи: результати дослідження знайдуть застосування при написанні праць із лексикології та етнографії. Матеріали роботи можуть бути використані на уроках з мови та народознавства у школі, при написанні програми з факультативів у гімназіях, ліцеях та вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи виголошено на засіданні Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи», що проходила в місті Одесі, 23 – 24 жовтня 2020 року.

Публікації. Основні наукові результати дослідження відображено в тезах: Бакум Н. Д. Агентивні назви адміністративної сфери в малих українських діярях XVII-XVIII століть. *Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Т. 1. Одеса : Південноукраїнська організація “Центр філологічних досліджень”, 2020. С. 11–14.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА ВИЯВЛЕННЯ Й ДОСЛІДЖЕННЯ АГЕНТИВНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У мові будь-якого народу є група слів, які служать для позначення соціальних стосунків між людьми. Результат тривалого розвитку культури людини й мови в цілому та кожної національної культури й мови зокрема, репрезентують собою окрему систему, яка показує соціальну структуру спільноти. Терміни, які означають соціальні стосунки, – це “не просто набір слів, вони є певною системою, і ці системи відміні у різних народів, в різних мовах” [18, с. 32].

Імовірно, що на перших етапах розвитку суспільства соціальна ієрархія виникла з відносин між людьми, які з часом розширилися у різних напрямках: за лінією походження, за соціальним статусом, родом занять тощо. Ускладнення відносин між людьми стало передумовою для розширення системи термінів на позначення станів, посад і професій, які складають більшу предметно-тематичну групу агентивних назв (*nomina agentium*).

Назви діяча, або агентивні назви становлять ядро категорії особи. За своїм походженням це винятково давній пласт лексики, що корениться в праїндоевропейській і праслов'янській мові [1]. Агентивна назва є ‘первісним ім'ям’, яке передувало виділенню категорій іменника і прикметника, первісне причастя-іменник, слово з певною субстанцією і ознакою, відтворений його *nomina agentis* [23, с. 421]. Агентивності назви типу вчитель, письменник, баяніст, машиніст привертали увагу багатьох дослідників. Вони розглядалися при вивченні тематичного класу зі значенням особи взагалі. Наприклад, у дуже докладній праці Г. Пуцягіна виділено чотирнадцять тематичних груп найменувань осіб: 1) за родом занять; 2) за належністю до чого-небудь (до філософського течією, релігійної течії, до суспільно-політичної течії; 3) щодо участі в чому-небудь; 4) за національністю; 5) за

місцем проживання; 6) по різного роду внутрішнім якостям; 7) по різного роду відносин між людьми; 8) за соціальним станом; 9) за майновим станом; 10) за віком; 11) за шлюбним відносинам; 12) за різного роду зовнішніх особливостей; 13) за родинним стосункам; 14) за станом здоров'я [27].

У роботі І. Мігіріної запропоновано інший підхід до класифікації найменування осіб. Авторка досліджує співвідношення між фразовими, синтагматичні та словесними способами найменувань особи і відповідно до завдань роботи виділяє класи, статуси особи. Тут в номенклатурній системі мови словесний тип номінації репрезентує розряди статусу «діяч» з виробничих процесів, за місцем роботи, з предметів, машин, знарядь праці, сировини, з виду спорту [17].

Однак у сучасній україністиці поки ще немає повного опису лексико-семантичного класу агентивних назв (*nomina agentis*) у всьому його обсязі включно із синхронним та діахронним аспектами, що передбачає, по-перше, опис кожної окремої одиниці, по-друге, виявлення ієрархії всього класу *nomina agentis*.

У нашому дослідженні актуальними є назви, які утворюють тематичну групу 'Професійна приналежність', що має ряд родових найменувань: професія, кваліфікація, посада, що мають значну кількість видових понять, виражених в конкретних назвах професій, кваліфікацій, посад.

Дослідниця О. Кровицька стверджує: "Назви осіб за професією та родом діяльності становлять найчисленнішу групу в аналізованій мікросистемі української мови XVI-XVIII ст. На той час лексико-семантична група активно поповнювалася завдяки новотворам, запозиченням, різностильовим варіантам" [14, с. 10].

Щодо визначеного у нашому дослідженні періоду дослідниця стверджує, що у пам'ятках української мови XVII-XVIII ст. виявлено понад 1200 агентивних та професійних назв осіб. За семантикою дослідниця пропонує розділити їх на три підгрупи:

I. Назви осіб, що працюють у виробничій сфері.

II. Назви осіб, що працюють у невиробничій сфері.

III. Назви осіб, пов'язані з іншими діями та вчинками [14, с.11]. У кожній з цих підгруп можна виявити нові ряди, зокрема, у межах першої підгрупи - це 'назви осіб, пов'язані з різними ремеслами', і 'назви осіб, що займаються різними видами промислів'.

Соціальна суть людини, різноманіття суспільних відносин, з одного боку, і комунікативна спрямованість мови, його антропологічний характер, з іншого, зумовили виникнення значного пласту лексики з семантикою особи, що представляє собою суб'єкт різних процесів. Відповідні одиниці називають дійових осіб, і цим обумовлена їх соціальна значимість, що дозволяє виділити їх в окремий тематичний клас, в межах якого існують самостійні групи. На різних етапах розвитку людського суспільства та за різних соціальних умов виникають системи соціальних і професійних стосунків між людьми, які суттєво відрізняються одна від одної. Динаміка змін у цій тематичній групі завжди привертала увагу дослідників.

На жаль, дослідження українських назв соціальних і професійних стосунків до XIX ст. майже не проводилися. Цією темою перш за все цікавилися етнографи, історики, а не лінгвісти. Наприклад, М. Сумцов дослідив серед іншого окремі назви соціально-політичного устрою України, що дозволило науковцям встановити і науково описати систему української спорідненості другої половини XIX ст., свого часу І. Франко та В. Охрімівич цікавилися власне проблемами називання людей за соціальною чи професійною приналежністю тощо [цит. за 21, с. 17].

Як складова частина юридичної та адміністративної лексики подібні назви привертали увагу І. Брицина, який вивчав юридичну термінологію східних слов'ян до ХУ століття. Назви посад, чинів професій вважалися не окремим об'єктом дослідження, а описувалися в комплексних дослідженнях: Н. Артикуца вивчала російську термінологічну лексику судоустрою XVII століття. Т. Вакуленко - адміністративну лексику XVIII століття, Є. Мішина - юридичну лексику судейників XVI-XVII століть,

О. Юрчук - термінологію родинного права російської мови XVI-XVII століть і т. ін. Семантичну структуру категорії діяча в сучасній російській та українській мовах розглядає А. Мамрак [16].

Важливою для нашого дослідження є дисертація О. Анненкової “Терминологія осіб світського адміністративного та судового апарату в русійській писемності XVI-XVII століть (лексико-семантичний аналіз)” [2]. У роботі вперше в лексико-семантичному аспекті досліджено адміністративно-юридичну термінологію осіб світського адміністративного і судового апарату XVI-XVII століть. Зазначені терміни вивчалися з точки зору походження, семантики і функціонування, встановлювалися їх структурні та словотвірні особливості; проводилися спостереження над територіальним поширенням найменувань, простежувалася їх історія в наступні періоди розвитку. До роботи додано словник посадових осіб.

Дослідниця справедливо вказувала, що “актуальність такої праці визначається загальними тенденціями історико-лексикологічних досліджень до комплексності та системності у вивченні термінологічної лексики, обмеженістю наукових розробок адміністративно-юридичної термінології, зокрема XVI-XVII століть, цього надзвичайно важливого періоду в історії мови, коли закладалися її основи як мови національної” [2, с. 3].

Питання етимології агентивних назв руськоукраїнської та староукраїнської мови принагідно аналізується також в “Історії української мови” за редакцією В. Русанівського. У праці не виправдано мало зафіксовано фактичного матеріалу щодо агентивів за професією чи зайнятістю, тим часом деталізовано систему назв спорідненості та свояцтва, яка “загалом зберігає праслов’янську та східнослов’янську лексику, хоча більшість таких слів перейшли до розряду архаїзмів” [12, с. 69]. Треба думати, що подібна доля спіткала й виділені нами *nomina agentis*.

Останнім часом інтерес науковців до системи староукраїнських агентивів посилюється, але ще не набув необхідної широти. Останній факт дослідниця М. Годована пояснює тим, що в українській науці

спостерігається відсутність такої галузі, як антропологія лінгвістики, яка дозволяє залучати до дослідження цієї групи слів не тільки лінгвістів, а й етнографів [7, с. 9].

Київська дослідниця Л. Москаленко у статті “Назви осіб за родом діяльності в “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду” (1683 – 1740 рр.)” стверджує, що “дослідження регіональних агентивних систем в історичному аспекті, який передбачає аналіз конкретного (темпорально й локативно визначеного) мовного матеріалу, залишається актуальним” [19, с. 51]. Лінгвістка деталізує тематичні групи назв осіб, враховує як світську, так і церковну систему ієрархії відносин.

Назви осіб за родом діяльності, як і назви осіб за іншими рисами (родинними зв’язками; місцем проживання; зовнішніми чи внутрішніми ознаками; особливостями поведінки; приналежністю до певного етносу, соціальної верстви, організації, політичного чи релігійного напрямку; належністю певному господареві), виконують функцію ідентифікаторів особи [19, с. 52]. Вони можуть виступати автономно або входити до складу онімних, апелятивних чи онімно-апелятивних конструкцій, що характеризують особу, виокремлюючи її серед інших осіб. Часто агентивні ідентифікатори поєднуються з іншими ідентифікаторами, які передають етнічні, родинні, територіальні, господарсько- та соціально-майнові ознаки людей.

Єдиної класифікації слів групи осіб за професією та родом діяльності досі ще не запроваджено. Наприклад, дослідниця цієї проблеми Л. Москаленко виокремлює назви осіб за родом діяльності, які можуть виступати автономно або входити до складу онімних, апелятивних чи онімно-апелятивних конструкцій, що характеризують особу, виокремлюючи її серед інших осіб. Часто агентивні ідентифікатори поєднуються з іншими ідентифікаторами, які передають етнічні, родинні, територіальні, господарсько- та соціально-майнові ознаки людей [19, с. 54].

Заслуговує на увагу дослідження Я. Пузиренко “Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі”, у якому реалізовано комплексний підхід до вивчення проблем лексикографічного засвідчення агентивно-професійних назв жінок та їх функціонування в узусі. Дослідження проводилось з урахуванням основних лексикографічних проблем і параметрів, валідних для лексикографування назв жінок [24, с. 16].

Останнім часом усе більшої актуальності набирають дослідження, у яких предметом дослідження є ареальні назви діяча. Р. Сердега у розвідці “Агентивні назви (*nomina agentium*) у центрально-слобожанських говірках” стверджує: “найменування виконавців дії за характером занять, за способом діяльності і професією становлять багату і різноманітну групу як з погляду лексичного, так і словотвірного. Їх творення та функціонування значною мірою пов’язані з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства в цілому, процесами, що відбувалися у виробничій сфері в певній історичній ситуації та ін.” [30, с. 11]. В окремих працях проведено зіставлення кількох лексичних груп (серед яких і назви осіб за родом діяльності та професією) у міжмовному, порівняльному плані (Л. Журавська, Н. Кабанова, А. Кизюкевич, І. Ковалик, Л. Лазарева, А. Мамрак та ін.). Ці найменування на матеріалі українських діалектів так чи інакше розглядали В. Ващенко, П. Гриценко, Й. Дзензелівський, Я. Закревська, О. Захарків, Н. Захлюпана, К. Лук’янюк, М. Никончук, С. Панцьо, А. Сагаровський, І. Сухомлин, Л. Яропуд та ін.

Назви виконавців дії за характером їх занять і способом діяльності, родом їх професії є одним із найбагатших словотворчих розрядів як щодо кількості лексем, так і щодо багатогранності словотвірних типів у межах словотворчої категорії особи. Тому найбільше досліджень в українському мовознавстві присвячено саме словотвірній специфіці агентивних назв. Такий стан речей зумовлений тим, слушно зауважує І. І. Ковалик, що „в об’єктивній дійсності наявні різноманітні заняття, професії, які постійно

викликала до життя виробнича діяльність людей, що і привело до утворення цілого ряду слів” [13, с. 26]. Тому, природно, що ці найменування, з огляду на їх вирашні показники – кількість, репрезентативність і продуктивність – здавна привертали увагу мовознавців.

Питанням про особові іменники та їх історичний зв’язок з іншими типами імен у межах категорії діяча в різних мовах присвячено спеціальний розділ ще у праці О. Потебні “Из записок по русской грамматике” [23]. І. Ковалик у монографії “Вчення про словотвір” зауважував, що словотворчу будову іменників можна поділити на дві основні словотворчі категорії: словотворчу категорію особи (*nomina personalia*) і словотворчу категорію предмета (не особи) (*nomina impersonalia*). У складі першої з них він виділяє шість словотворчих розрядів, у тому числі й розряд агентивних і професійних назв (*nomina agentium, nomina professionalia*) [13]. У праці “Питання іменникового словотвору в східнослов’янських мовах у порівнянні з іншими слов’янськими мовами” І. Ковалик присвячує цьому розряду цілий розділ [13].

Професор П. Білоусенко У монографії “Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)” деталізував словотвірну специфіку українських агентивів від праслов’янської доби й до нової української мови [4]. Дослідник подав історія словотвірних типів через призму їхніх складників – лексико-словотвірних груп агентивних назв, які виокремлюються внаслідок конкретизації словотвірного значення на лексичному рівні з урахуванням тематичної класифікації лексики.

У статті Л. Буднікової “Назви осіб з іншомовними суфіксами у словацькій мові” розглядається творення атрибутивних та агентивних назв осіб іншомовними суфіксами у словацькій мові. У розвідці показано механізм творення атрибутивних та агентивних назв осіб запозиченими суфіксами, а також визначені продуктивні та непродуктивні твірні основи [6]. Отже, розвиток сучасних лінгвістичних досліджень характеризується посиленням інтересом до структури та семантики слів у межах означеної

тематичної групи лексики, що відбивають умови життя, побуту, світосприймання народу.

Слід вказати й на те, що клас найменувань осіб являє собою складну організацію лексичних множин і підмножин, тобто агентиви частіше підпорядковані гіперо-гіпонімічним відношенням. Тому побудова науковцями різних класифікаційних схем *nomina agentis* здійснюється шляхом безперервного розбиття всього масиву агентивів у пам'ятках на дрібніші тематичні підгрупи й ряди за ознакою спільності лексичних сем, що буде враховано і в цій роботі. Різні підходи до класифікації агентивів доводять, що виділення окремих лексико-семантичних груп вельми умовно. Одна і та ж лексична одиниця може належити не тільки до однієї групи (підгрупи), але і до інших груп (підгруп).

Для агентивів, зафіксованих у староукраїнських діярях, характерне те, що вони співвідносяться зі світською чи церковною сферами, а тому слід враховувати й цей факт при класифікації та встановленні специфіки староукраїнських *nomina agentis*. Якщо в діярях, написаних світськими авторами, здебільшого властиве вживання агентивів виробничої сфери, або службово-громадської й державної сфери, то для щоденникових записів, зроблених церковними діячами, природно властиве вживання церковних агентивів, співвідносних із православною, католицькою чи греко-католицькою церковною традицією.

Незаперечним є факт, що сучасні дослідники прагнуть розглядати матеріал щодо агентивних назв з позицій системного підходу, який, з одного боку, дозволяє уявити об'єкт дослідження в його цілісності, а з іншого - виявити взаємозв'язок складових його одиниць, тобто в межах більш широкого класу найменувань особи. Але системне дослідження значення слова неможливо без аналізу його специфіки в різні періоди розвитку. Тому крім класифікаційних особливостей слід враховувати типологічні відмінності в особливостях семантичної мотивації значень агентивів, специфіку гіперо-гіпонімічних зв'язків. Дослідженням останнього займалася

Г. Дідківська “Назви осіб за професією у сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості)”, де вона серед загальних жіночих номінацій розглядає також жіночі назви за родом діяльності. Лінгвіст зазначає, що найчастіше жіночі назви “вживаються у ролі родової назви стосовно кількох близьких до неї за значенням, але семантично відмінних між собою слів чи груп однорідних номінацій” [10, с. 19].

Наше дослідження назв станів, посад і професій обмежено певними історичними межами і головне – пам’ятками. Етимологічні екскурси нас не цікавили спеціально і не є метою нашої праці. Основними завданнями, які ми поставили перед собою, були наступні: 1) простежити зміни в лексичних значеннях слів, розширення або звуження їхньої семантики та 2) встановити причини та умови за яких еволюціонують одні назви та зникають інші. У нашій праці будемо дотримуватися класифікації, яка найбільше відповідає матеріалу дослідження, а тому враховуватимемо назви осіб, що працюють у виробничій сфері, назви осіб, що працюють в державно-адміністративній сфері, назви осіб, пов’язаних з іншими діями та вчинками. Окремо розглянемо специфіку уживання церковних титулів і посад у діярях.

Окрім спостереження за змінами семантики слів, ми принагідно будемо звертати увагу на словотворчі форманти, за допомогою яких утворюються агентивні назви староукраїнської доби, а також на парадигматичні відношення, найчастіше полісемії та гіперо-гіпонімії у системі спеціальних назв.

Отже, історія лінгвістичних досліджень українських агентивних назв мала свої особливості розвитку, унаслідок чого відбулося чітке окреслення об’єкта й предмета дослідження, розроблені підходи та методи аналізу практичного матеріалу, зібрана певна джерельна база. Було написано багато праць, що характеризували українські *nomina agentis* за критерієм офіційності/неофіційності вживання, щодо походження, етимологічного трактування слів, діалектного й міжмовного творення й уживання, структурно-словотвірної характеристики. Учені розглядають агентиви в

синхронії і діяхронії, визначальним залишається історичний аспект, але й там є ще не досліджені лакуни. Тому інвентаризація, опис та систематизація агентивних назв, ужитих у пам'ятках української мови різних періодів, дозволить доповнити уже описану систематику агентивів. Тим більше є потреба збагнути мовні перетворення тієї доби (XVII-XVIII ст.), яка передувала новій українській літературній мові, адже унікальність цього періоду виявляється у високому ступені інтенсивності змін, що й засвідчені в “Малих українських діярях XVII-XVIII століть”.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА ВЖИВАННЯ НАЗВ ОСІБ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНІВ, ПОСАД І ПРОФЕСІЙ У МАЛИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯРІЯХ XVII- XVIII СТОЛІТЬ

Дослідниця Ольга Кровицька небезпідставно стверджує, що “серед лексико-семантичних груп назв осіб чоловічого роду центральне місце займають назви осіб за родом діяльності та професією” [14, с. 9], оскільки їх творення та функціонування значною мірою пов’язані з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства в цілому, процесами, що відбувалися у виробничій сфері в певній історичній ситуації та ін. Відповідно до класифікації назв осіб цієї дослідниці та зважаючи на зібраний матеріал ми виділяємо у малих українських діярях підгрупи *nomina agentium* на позначення осіб, що працюють у виробничій сфері, назви осіб, що працюють в державно-адміністративній сфері, назви осіб, пов’язаних з іншими діями та вчинками. Окремо розглянемо ті назви осіб, які безпосередньо пов’язані з церковними титулами й посадами в діярях.

2.1. Назви осіб, що працюють у виробничій сфері

Назви осіб родом діяльності та за професією становлять аж таку значну кількість одиниць, що можна говорити про лексико-семантичну групу історичних назв осіб у діярях. На той час ЛСГ активно поповнювалася завдяки новотворам, запозиченням, різностильовим варіантам. Іменники чоловічого роду виступали з такими загальнокатегоріальними значеннями: “особа – виконавець дії”, “особа – носій процесуальної ознаки”. Звичайно, що у кожній лексемі це загальне значення конкретизується іншими семами і таким чином формується семантика похідного іменника” [14, с. 10].

В аналізованій підгрупі на позначення назв осіб, що працюють у виробничій сфері, можна виявити нові ряди, зокрема, «назви осіб, пов’язані

з різними ремеслами», і «назви осіб, що займаються різними видами промислів».

Ряд назви осіб, пов'язані з різними ремеслами' охоплює переконливу кількість мікрогруп, аби можна було стверджувати про секторальну схему системи спеціальних позначень *nomina agentium* на позначення професій і спеціалізацій за родом діяльності. Відповідно до семантики та функціонального призначення можна виділити дванадцять основних тематичних груп таких слів, які виявлені в текстах "Діяриїв". У межах цих тематичних груп можна виділити такі підгрупи із окремими номенами на позначення зайнятої виробництвом людини.

1. Номен, пов'язані зі створенням і збутом паперу, налагодженням друкарства, виготовленням та продажем книг: *Друкар братства Віденського* [15, с. 76]; *був у палітурника, замовив оклад до німецьких книг* [15, с. 348].

2. Номен на позначення людей, що працюють з металом, зайняті його обробкою: *ковалю на цвяхи 2 копійки* [15, с. 339], *коваль 'коваль – майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети'* [34, IV, 202].

3. Спеціальні найменування осіб, що надавали населенню медичні послуги: *Через слабкість, що вчора настала ясновеложному, ми писали листа до пана доктора Бидлова латинським діалектом* [15, с. 231]; *відтак, коли згадані лікарі відійшли із двору, почав ясновельможність тяжко з себе дихати* [15, с. 264].

4. Найменування людей, сферою зайнятості яких була художня культура, музика, малярство: *коли Семенівський полк перейшов, їхали два трембачі в зелених мундирах* [15, с. 207]; Зафіксовано й узагальнену назву *музикант*: *Тоді слідували за ними другі музиканти, подібні першим, тільки не в такому уборі* [15, с. 207]; *Прохання придворного капельмейстера віддано секретарю* [15, с. 363]; *був у Сорочинцях, дав 5 рублів маляру й до вечора повернувся у Хомутець* [15, с. 332].

5. Найменування людей, що займаються бджолярством: *навістив своїх бджіл і там довідався від сина пасічника, що трава з маленькими білими квітами, яка росте біля ставків і зветься вех, губить овець, коли ті її поїдають* [15, с. 332].

6. Найменування людей, що зайняті виготовленням одягу, взуття: *кравцеві за фасон шинелі 1 рубель 20 копійк. Шевцю за пару чобіт і пару черевиків 2 рублі 75 копійок* [15, с. 341]. Одинично трапилися назви осіб, професія яких пов'язана з доглядом за волоссям: *був у Бассевича, домовився з перукарем за рубель у місяці відразу заплатив гроші* [15, с. 343]; *дав перукарю за половину лютого копійок* [15, с. 348].

2.2. Назви осіб, що працюють у державно-адміністративній сфері

У “Малих українських діярях XVII-XVIII століть” зафіксовано кілька підгруп спеціальної лексики на позначення осіб за родом діяльності, яка пов'язана з управлінням та адмініструванням. Загальною назвою на позначення вищих світських чи військових осіб, очевидно, були варіантні лексеми *урядник, офіціаліст, асистенція: у цей день святковий нового, що почався, року віншували ясновельможного, його милість, пана гетьмана генеральні особи, що перебували у Глухові із іншими тамтешніми урядниками* [15, с. 199]; *після відправлення літургії їв обід ясновельможний у замку, при тому столі були: <...> панове писар і бунчужні генеральні військові та інші з малоросійських офіціалістів* [15, с. 200]; *а сам ясновельможний, відразу звідти рано рушивши зі своєю асистенцією, прибув на обід до села* [15, с. 201].

Ця лексико-тематична група дуже представлена кількісно: понад 50 слововживань, які умовно можна систематизувати в такі підгрупи:

1. Назви на позначення верховних правителів української Гетьманщини: *Цього року убито гетьмана Бруховецького* [15, с. 124]. Часто в текстах діяріїв уживається тільки пошанівний титульний епітет

ясновельможний на позначення того чи того чинного українського гетьмана: *цього ж числа прибув кур'єр із Москви в Карачів і привіз до ясновельможного монаршу грамоту* [15, с. 201]; *був ясновельможний з панами генеральними військовими писарем та бунчужним у Преображенську* [15, с. 241].

Через те, що в діярях здебільшого відтворено період підневільного (підросійського та підпольського) стану України, то часто згадуються прийняті в Російській імперії або Речі Посполитій адміністративні верховні назви осіб: *Чому це перед королем польським вольності спільні маємо, а не сидимо на стільцях із біскупами?* [15, с. 85]; *Ми, Жигмонт Третій, Божою милістю король польський, великий князь литовський, руський, пруський, жомойський, мазовецький, інфлянський і королівства Шведського найближчий дідич і майбутній король* [15, с. 64]; *7 років служив я за інспектора Дмитровичу, якомусь царевичу московському, який за відомістю короля Жигмонта Третього, був у його опіці* [15, с. 75]; *ішов і сам наш всеприсвітлий і державний государ Петро Великий, імператор і самодержець всеросійський* [15, с. 75].

2. Назви осіб, що пов'язані з державно-адміністративною службою в апараті української Гетьманщини, Московської держави та Речі Посполитої XVII-XVIII століть. Узагальнювальними назвами державного службовця й посадовця, очевидно, були лексеми *управитель*, *урядник* та *чиновник*: *донесено нам через декого з панів ради і дворових наших урядників* [15, с. 66].

Часто вживаними є назви посад *бурмистр* (бургомістр – голова міської управи в деяких країнах Західної Європи і в давнину в Росії' [34, I, с. 257]: *в Білові бурмистри та інші тамтешні управителі кланялися ясновельможному* [15, с. 202]); *староста* 'староста – керівник місцевого міського й сільського управління чи самоврядування в Україні, Польщі та Литовському князівстві у XV – XVIII ст., вїйт; у царській Росії – головасільської громади' [34, IX, с. 662]: *писано позов на Матвія П'ятока,*

старосту сокиринського [15, с. 285]); *війть* ‘війт – керівник місцевого (міського чи сільського) управління або самоврядування в середньовічній Німеччині, Литовському князівстві, Польщі та Україні (в XV – XVIII ст.)’ [34, I, с. 670]; *цього числа Осип Яцків, житель борщівський, говорив у столовій на пана Василя Гамалію, що ви хочете мене так сколоти, як скололи **війта** Чехівського* [15, с. 286]); *запропоновано також, щоб у **війті**в люди посполиті, а козаки спершу в отаманів судилися* [с. 288]); *намісник* ‘намісник – службова особа, яка від імені глави держави здійснює державну владу на якійсь території’ [34, V, с. 1128].

3. Верховні правителі Московської держави здійснювали свої судово-адміністративні функції за допомогою васалів - феодалів, якими у Московській державі того часу були *боярин, окольничий, дворянин, посадник, наместник, волостель, воєвода, кравчий, стольник, губернатор*. Деякі з них складали судово-адміністративний апарат у попередній час (боярин, окольничий, посадник, наместник, волостель, стольник), а інші почали виконувати свої обов'язки в XVI-XVIII століттях (дворянин, воєвода, кравчий, губернатор) [2, с. 8]: *цього ж року помер його милість пан Гнинський, **воєвода** малооборзький* [15, с. 168]; *дня 23 бавилися з його милістю паном **підчаши**м трембовельським, його милістю паном хорунжим чернігівським, його милістю паном **віцерегентом** гродським ловленням риб* [15, с. 168], де віцерегент - заступник управляючого.

Окремо варто виділити підгрупу державних службовців і посадовців у царській Росії XVII-XVIII століть: *увечері послав пана генерального військового писаря до сіятельного графа Гавриїла Івановича Головкина, **великого державного канцлера, президента іноземної колегії*** [15, с. 209]; *після полудня за годину був на квартирі ясновельможного із візитом сіятельний барон Петро Павлович Шафіров, **державних справ колегії віце-президент і таємний радник*** [15, с. 209].

У державі Річ Посполита функціонувала інша система адміністрування й називання васалів: *у Бельцях помер ксьондз Денгоф, перед*

тим **канцлер коронний**, а потім **біскуп краківський** [15, с. 168]; того привілея зараз на сеймі пан **канцлер і підканцелярій** не хотіли стверджувати печатками [15, с. 67]; на той час і **ксьондз Клецький** у покою **ксьондза-канцлера** був і сприяв, прочитавши привілея, аби припечатати [15, с. 77]; я-бо, бідний **Атанасій**, який назава, в суботу, згідно наказу деяких панів, **панів-сенаторів**, сам прийшов із дияконом своїм **Леонтієм** до пана **Ольшанського**, **маршалка**, викладаючи свою справу [15, с. 80]; у тому ж році, дня 2 квітня, з неділі на понеділок, у Львові, помер його милість пан **Станіслав Яблоновський**, **каштелян** краківський, **гетьман великий коронний**, особливий мій добродій [15, с. 168]; дня 3, серпня, їхні милості панове **депутати** із асигнуванням його милості пана **коронного писаря** і хоругви його милості **пана коронного стражника** зупинилися в **Урожу** на шести тисячах [15, с. 182].

4. Кількісно найбільш представлена в діярнях група *nomina agentis*, які безпосередньо пов'язані з військово-адміністративною службою. Це не випадково, оскільки у більшості аналізованих текстів ішлося про події та реалії, які так чи так мали відношення до військово-адміністративної служби. Та й самі автори діярій, що відтворюють події світського життя України, є державними службовцями в Гетьманській Україні, наприклад, **Микола Ханенко** та **Петро Апостол**.

Тому ця підгрупа вельми представлена військовими термінами, здебільшого запозиченими, які ієрархічно являють собою таку гіперогіпонімічну підсистему:

атаманъ (отаман) ‘отаман – виборний або призначений ватажок козацького війська, представник козацької адміністрації у населених пунктах в Україні в XVII – XVIII ст.’ [34, V, с. 801]: запропоновано також, щоб у війті люди посполиті, а козаки спершу в **отаманів** судилися [15, с. 288];

осаул, ‘осавул – виборна службова особа, що обіймала одну з адміністративно-військових посад в Україні в XVII – XVIII ст.’ [6, V, с. 751]:

там-таки, в Кочерівці, панове суддя й осавул військові генеральні із своїми паніями побажали ясновельможному доброї дороги [15, с. 200];

полковник ‘полковник – командир полку – військової й адміністративно-територіальної одиниці в Україні в XVI – XVIII ст.’ [34, VII, с. 86]: *прислано мені другого листа від чернігівського пана полковника із звіщенням гетьманського бажання, щоб я повернувся додому [15, с. 131];*

сотник ‘сотник – особа, яка в Україні в XVI – XVIII ст. очолювала сотню – складову частину полку; обиралася спочатку козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем’ [34, IX, с. 472]: *туди ж, у Сівськ, прибули пан полковник лубенський зі своєю панею і прислані пан сотник седнівський з повіншуванням од пана полковника чернігівського і сотник сосницький [15, с. 200];*

хорунжий ‘хорунжий – особа, що у XVII – XVIII ст. в Україні входила до складу генеральної старшини й головним чином інспектувала військо, а також була охоронцем великого полкового і малого прапора’ [34, XI, с. 131]: *в цей день його милість пан хорунжий чернігівський був їдучи до Луцька [15, с. 172];*

реєстровий сотенний козак: тому козакові я мусив дати на дорогу 15 золотих, ad rationem десять [15, с. 73]; писано позов на Матвія П’ятока, старосту сокиринського, щоб, за скаргою Михайла Онопрієнка, козака сотні Прилуцької, про бої його самого й жони його ж і про відняття у нього поля, прибув у Глухів на розправу [15, с. 284].

Окрему підгрупу назв осіб за родом діяльності в цій групі формують назви осіб, які тимчасово призначені урядом на керівні посади в козацькому війську. Такі назви здебільшого мають структуру словосполучень, у яких означальний компонент вказує на нетривалість агентивної ознаки. В Україні в XVII – XVIII ст. це означення вказувало на те, що особа тимчасово обіймала посаду гетьмана (отамана, вйта і т. ін.), на яку призначалася урядом або обиралася козацькою старшиною’ [34, V, с. 99]: *гетьман,*

отаман (полковник, сотникъ) наказний: миргородський наказний сотник навчив мене секрету, як зловити всіх чужих бджіл [15, с. 328].

Необхідно сказати про військову козацьку канцелярію та назви посад, що до неї входили. *Військові канцеляристи*, які разом зі «служителями» — *протоколістами, писарями, копіїстами, товмачами* (перекладачами) входили до персонального складу Генеральної військової канцелярії — центрального органу виконавчої влади Гетьманщини, становили вищий щабель її апарату. Олена Апанович стверджує: “Службове, професійне визначення цієї категорії людей, які мали назву ‘військові канцеляристи’, далеко не вичерпують оцінки ні того важливого місця, яке вони займали в українському суспільстві другої половини XVII — XVIII ст., ні їх громадської ролі, а головне — їх значення в розвитку культури Гетьманщини. Державна установа, в якій вони працювали, умови і можливості цієї праці теж відігравали неабияку роль у формуванні соціальної групи українського суспільства, яку називали ‘станом військових канцеляристів’. У Генеральній військовій канцелярії вони одержували і збагачували юридичні, військові та історичні знання, удосконалювали фахову майстерність” [3 с. 1]. У текстах діяріїв назви посад козацької канцелярії є одними з найуживаніших і такими, які дають чітке уявлення про градацію військових посад, як-от у наступному контексті: *кур’єр <...> привіз грамоту з таким указом, щоб пан писар військовий генеральний, також пан Валькевич, канцелярист, панове Покорський та Демянович, писарі полкові стародубські, вислані були до Москви* [15, с. 201]; *видано два рейментарські укази, один пану Стефановичу, військовому канцеляристу <...> щодо порахування пана писаря полковника київського* [15, с.199].

У “Діяріях” часто трапляються *nomina agentium*, які безпосередньо пов’язані з адміністративною світською чи військовою службою Російської імперії, до складу якої входили службовці міських приказів, органу центральної влади, що інтенсивно розвиватися в ХУІІ-ХМІІІ століттях.

“Головною особливістю приказного ладу залишалася багатофункціональність державних органів з типовим для всіх ланок управління об'єднанням адміністративної, фінансової, судової та політичної влади. Поєднання функціональних та територіально-адміністративних принципів правління призводило до перехрещування та дублювання службових обов'язків і впливало на кількісний склад службовців” [2, с. 10]. Для їх найменування в українських діярях уживаються терміни та термінологічні словосполучення, що позначають:

– осіб, які здійснювали адміністративно-виконавчі і канцелярські функції (*приказчик, приказчик городовой, дяк, дячок, думний дяк, посольський дяк, писарь, секретар, канцелярист*): у тій сотні узятих **прикажчиками** пана Сави Рвагуїнського, вишенських у Вишенках, 6 чоловік, а пана барона Петра Шафірова понурницьких 70 з лишком, супроти указу імператорськовеличності, щоб для теперішніх государевих служб, на виконання указу його величності, тим **прикажчикам** козаків відмовити [15, с. 296]; писано другого листа до **секретаря** Шагарова, щоб велів із Сівська відправити листи належні в Глухів [15, с. 201];

– осіб адміністративного апарату у містах (*бургомистр, бурмистр, обер-комендант, комендант, казначей, управитель*): про **комендантів**, а більше про те, що в Стародубі **комендантів** ніколи не бувало [15, с. 294]; писано лист-відповідь до пана бригадира і **обер-коменданта** києво-печерського Штока [15, с. 201].

Часто вживаними в текстах діяріїв є агентивні назви на позначення реєстрових військових російської царської служби: дня 31 його милість пан **майор** Путкамер з його милістю паном **оберштом лейтенантом** паном **поручником** були на обіді, пізно виїхали [15, с. 172]; дня 13, отець казнодія повернувся із Добромля від московського **капітана** [15, с. 190]; того ж вечора візитували ясновельможний на квартирах світлого графа Федора Апраксіна, великого **генерала, адмірала** від флоту російського [15, с. 206]; і

такі ж ліореси роздаовсім цілого Семенівського полку штаб-, обер, та унтер-офіцерам [15, с. 207].

5. В окрему підгрупу слід виділити назви осіб, пов'язаних із судочинством та судовою канцелярією. У ХУІІ-ХУІІІ століттях судові функції були розподілені між багатьма центральними та місцевими закладами, але головною фігурою у суді був суддя, при цьому суддями могли називатися посадові особи місцевої і центральної адміністрації, яким надавалися судові повноваження, а не посадові особи суду як спеціального органу. Судя 'суддя – службова особа в органах суду, яка виносить вирок у судовій справі' [34, ІХ, с. 824]. Якщо для виконання функцій судді тимчасово було призначено іншу особу, то її посада номінувалася словосполученням *судя наказний; писано другого листа до секретаря Шагарова, щоб велів з Сівська відправити листи належні в Глухів від паней до пана судді генерального до пана господаря двору рейментарського* [15, с. 81].

Окремо слід вказати на інститут *інстигаторів* у Речі Посполитій, тобто назву посади урядовця, функції якого дещо схожі з функціями прокурора: *потім побачили, що без позову на суд став, інстигатора не мав, зараз-таки від усього без декрету вільним мене учинили* [15, с. 201].

До цієї ж підгрупи належить лексема *юрист*, як а трапилася в одному з діяріїв: *з Кракова поїхав я до Варшави, щоб викупити привілея, про якого через писання юриста на імя Зичевський мав я відомість* [15, с. 83].

При судах різних рівнів існував штат осіб, які виконували канцелярську роботу, що в діяріях виявлено в назвах осіб, що пов'язані з фіксацією державних, адміністративних, судових справ: *писар* 'писар – людина, що професійно займалася переписуванням паперів; писець' [34, VI, с. 360]: *переді мною, Миколою Табенським, земським писарем і підстаростою берестейським* [15, с. 72].

5. В текстах "Діяріїв" трапляються назви осіб, пов'язаних зі збиранням податків та наглядом за дотриманням правил економічного й

громадського життя в Україні. До цієї підгрупи входить значна кількість одиниць, які свідчать про дублетність таких назв осіб. Наприклад тільки для найменування осіб, що збирали податки, у різних територіях України уживалися назви *ексактор* (збирач податків), *шафар* (митник), *збирач*, що пояснюється різними шляхами запозичення й подальшого співіснування іншомовних та питомих назв для найменування однієї реалії збирача податків: *писано лист-відповідь до пана Делупіса, військового ексактора <...> щоб поставили в тмтешніх місцях для відбирання мита шафарів* [15, с. 228]; *збирачам того ральцевого збору щоб вибирати не допускали* [15, с. 287]. Тексти діярів сигналізують про те, що була диференціація митників за типом податку, наприклад, трапляється *шафар покуховий* для збирання покуховного податку [15, с. 319];

Те ж можна стверджувати й про найменування осіб, які наглядали за майном, оскільки в цьому синонімічному ряді співіснують запозичені й питомі одиниці: *управитель, економ, бургграф, каштелян, інспектор: дав письмово потрібні інструкції своєму управителю відносно свого батька, жони, та всього, що стосується господарства* [15, с. 328]; *того ж дня їхня милість панове комісари до економа приїхали* [15, с. 174]; *того ж дня пан Фінк із паном Уринським, бургграфом винницьким, заїхали до економії* [15, с. 183]; *Потій, перед владицтвом бувши каштеляном берестейським, мав стільця в сенаті* [15, с. 85]; *7 років служив я за інспектора Дмитровичу, якомусь царевичу московському* [15, с. 75].

2.3. Специфіка вживання церковних титулів і посад у діярях

Підгрупа назв чинів і посад, що здійснюють богослужіння і служать церкві має певну системність. Терміни, які належать до цього розряду можна поділити на дві підгрупи: біле духовенство (наприклад, пресвітер), чорне духовенство (наприклад, ігумен). У зв'язку з жорсткою ієрархією в церковному побутуванні, назви учасників богослужіння також можна

ранжувати на вищі (наприклад, ієрарх), нижчі (наприклад, книгодержець) та середні (наприклад, диякон) чини.

Слід вказати, що значна кількість діяріїв аналізованого періоду була написана духовенством, наприклад, Атанасієм Филиповичем, ченцем і намісником кількох українських монастирів, Дмитром Тупталом, ієромонахом Густинського монастиря, Юрієм Винницьким, уніатським єпископом, Гедеоном Пазиним, ігуменом Малоберезанського монастиря. Тому зовсім не дивно, що в текстах діяріїв масово трапляються церковні терміни на позначення чинів і посад із білого й чорного духовенства як православних, так і католицьких та греко-католицьких церковних спільнот.

У своїй основі привнесена, але природно сформована й адаптована на українському ґрунті, система церковних агентивів являє собою розвинену систему, яка здебільшого підтримується гіперо-гіпонімічними зв'язками між окремими термінами.

Схема церковних посад і чинів у православної церкви виглядає так:

Церковна ієрархія православної церкви:

Біле духовенство

Чорне духовенство

1. Диякон

Диякон
Протодиякон
(старший диякон в соборі)

Ієродиякон
Архідиякон
(старший диякон в монастирі)

2. Священик

Ієрей, або священик, або пресвітер
Протоієрей (старший священик)

Ієромонах
Ігумен
Архімандрит

3. Єпископ (архієрей)

Архієпископ
Митрополит
Патріарх/екзарх

Майже усі наведені ланки церковної ієрархії представлені агентивними назвами в українських діяріях ХУІІ-ХУІІІ століття. Розглянемо їх за підгрупами.

Стосовно білого духовенства, то з найнижчих церковних чинів трапляється небагато агентивних назв. До нижчого духовного сану у православної церкві належить диякон. Це священнослужителі першого ступеня церковної ієрархії, вони беруть участь у здійсненні церковних таїнств, прислужуються єпископам і священикам, але самі не можуть здійснювати таїнства; проголошують Ектенї, читають Євангеліє, готують на алтарі усе необхідне для літургії [5, с. 32]: *а диякон Неємій на лівому крилосі <...>мовив* [15, с. 55]; *посилаємо отця Климента Несвіцького, свяченоінок, із дияконом Флавіяном* [15, с. 60]; *помер ієродиякон Пармен, келійник архієрейський* [15, с. 158]; *єпископ служив із трьома нашими братами і висвятив одного диякона на презвитерство* [15, с. 373].

Другий ступінь священства – ієрейство. У діяріях уживається кілька варіантів позначення священика: *отець, піп, священик, священик мирський, ієрей, пресвітер, протоієрей*, які водночас виявляють гіперо-гіпонімічні зв'язки: *серпня 15, у саме свято Успіння Богородиці, той-таки єпископ здійснив літургію, а після літургії було сказано проповідь отцем Паскевичем* [15, с. 130]; *також олтар, в якому піп їхній братський служитиме* [15, с. 65]; *до мене послані з Куп'ятич, твалтовно забравши священикові бороду урізав, диякона оголив і вигнав їх* [15, с. 82]; *піп з попом побився, що мені до того!* [15, с. 82]; *дня 2-го був я консекрований від того ж презвитера у Львівськїм монастирі* [15, с. 193].

Часто в текстах діяріїв подано атрибутивне пояснення, коли йдеться про біле духовенство. Тоді священик із білого духовенства термінується як *мирський священик*, а з чорного – *отець ігумен*: *Коли ти мирський священик, помолися Богові про сина, аби був здоровий* [15, с. 59]; *отець ігумен краснобородський відійшов, узявши з собою ієромонаха Венедикта* [15, с. 378].

Настоятель монастиря й священник у чорного духовенства зафіксовано як ігумен. Дуже часто трапляється подвійне називання священника-ченця як *отець ігумен*: *послали до отця ігумена Дзика та отця ігумена Христича, із прохальними щодо мене листами* [15, с. 131]; *там Афанасій Федорович, ігумен чесний, удячно прийняв нас* [15, с. 60]; 1668. Липня 9. *Пострижений я в жіночий у Києві в монастирі Кирилівському, а постригав ігумен Мелетій Дзик* [15, с. 124];

Агентивна назва священника із чорного духовенства зафіксована в діярях здебільшого як *ієромонах*: *ієромонах Ананій уже закликаний від загальної трапези на обід до єпископа* [15, с. 371]; *клирик, отець Данііл Гаврилович, у нашій обителі літургію служив, йому асистували ієромонахи Юсафат, Макарій та дякон Мартиціян* [15, с. 382];

Найчастотніше в текстах діяріїв уживаються агентиви на позначення найвищого третього ступеня священства: *до того просили також нас оті панове міщани, як у єпископа й пастиря свого* [15, с. 62]; *Мелетій Хребтович, Божою милістю єпископ володимирський та берестейський, архімандрит кийвський рукою власною* [15, с. 64]; *Русь же від патріарха константинопольського, Нового Риму, за Володимира-князя, з догляду Божого, охрестилася року Божого 987* [15, с. 84]; *а як став владикою, його в нього забрано* [15, с. 85]; *поставлений на священника преосвященним архієпископом чернігівським Лазарем Барановичем* [15, с. 130]; *у п'ятницю служив архієрей у соборній церкві* [15, с. 158].

Такі церковні агентивні назви найчастіше уживаються з титулами. Як титульні означення та водночас звертання до єпископів використовуються наступні формули: *владико, преосвященний владико, ваше преосвященство, його преосвященство, ваше блаженство, превелібний: перед Пилиповими заговинами приїхав я з його преосвященством у Слуцьк* [15, с. 131]; *вашого свительства, отче отцям і пастирю пастирям, пана отця архіпастиря і добродійника, мого найбільшого, найнижчий раб смиренний ігумен Дмитрій* [15, с. 139]; *Божою*

милостією великому пану, **святійшому всеблаженнішому отцю** кир Іоакиму [15, с. 138]; **вашого блаженства, пана отця, архіпастиря і добродійника мого найбільшого найнижчий раб** [15, с. 144]; **превелебний отець Шустай** прийшов із новопосвяченим із Повчи [15, с. 387]. Характерною особливістю титулатури сановників третього ступеня священства є використання синтетичних засобів утворення вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників при створенні етикетних формул звертання: **Святійший Владико Павел, благословіть!; Найсвятіший Патріарх Вселенський, віднови правду по своїх церквах та наші стародавні звичаї, вироблені за часів єднання з Найсвятішими Патріархами Царгородськими.**

В окрему підгрупу виділяємо агентивні назви церковних осіб, які не входять у клір, а перебувають на етапі підготовки служіння Богу. Наприклад, *послушник: послав мене із **послушником** моїм о самої царської величності* [15, с. 53].

Згущення агентивів на позначення церковних чинів і посад трапляються також часто, наприклад у діяріях, написаних монахами, коли йдеться про митрополита. У такому випадку трапляється нанизування церковних звань і посад, що стосуються однієї особи чи кількох церковних служителів: *лист **отця Петра Могили, архієпископа, митрополита київського, галицького і всієї Росії, екзарха** святого апостольського трону константинопольського і печерського **архімандрита** до братства Берестейського* [15, с. 72] *За тим усім ішли **диякони, мирські священники і ченці** в своїх церковних одежах, за ними слідували чотири **архімандрити** і три **архієреї**, а саме: два **архієпископи**, новгородський і псковський та **єпископ** Дашков* [15, с. 208];

З усього наведеного очевидним є факт, що формули офіційного називання вищих церковних чинів відзначаються ускладненістю, окрім титулу включають до свого складу агентивну назву, і фактично є результатом складання повнозначних етикетних формул.

РОЗДІЛ 3

ТЕКСТОТВІРНО-СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ АГЕНТИВНИХ НАЗВ У ДІЯРІЯХ XVII-XVIII СТОЛІТЬ

У цьому розділі ми прагнули встановити специфіку вживання староукраїнських агентивних назв у “Малих українських діярях XVII-XVIII століть”. Функційно-текстотвірний аспект мовних одиниць зі значенням *nomina agentis* залишається зовсім недослідженим в окремих пам’ятках української мови, і в аналізованих діярях також. Тим часом не викликає сумнівів факт, що функційний підхід до вивчення агентивів дозволяє відкрити нові аспекти в описуваних мовних системах і тим самим істотно збагатити вже встановлене уявлення про них.

При встановленні текстотвірної синтаксичної специфіки староукраїнських агентивів покладемося на усталену в формальній граматиці диференціацію синтаксичної ролі *nomina agentis*, яку вони виконують у реченні того чи того щоденника. З огляду на те, що на синтаксичному рівні агентивні назви виражається здебільшого двома основними типами мовних одиниць - лексикалізованими словосполученнями й лексемами, вибір тієї чи тієї конкретної структури всередині кожного типу одиниць визначається способом подання значення *nomina agentis* в тексті діяря, а також такими факторами як семантичний розряд агента, його синтаксична функція, типом тексту та його приналежністю до публіцистичного чи епістолярного функційного стилю, нарешті, конкретними завданнями комунікації. Саме тому виходимо за межі синтаксичної специфіки староукраїнських агентивів, і говоримо про синтаксично-текстотвірну їх специфіку.

Рівень текстової представленості агентивів, оповідна форма з властивою їй структурно-сисловою організацією вербально-мовної тканини діарійного тексту є факторами, релевантними для реалізації текстоутворювальних потенцій *nomina agentis*, що визначають їх текстово-

диференціовальне наповнення, участь в реалізації текстових категорій. При цьому величина семантичного радіусу дії, що виявляє текстоутворювальні можливості агентивів, знаходиться в співвідношенні з їх змістовною структурою, яка й визначає ступінь контекстуальної залежності, як, наприклад, у цих контекстах: *Ми, Жигмонт Третій, Божою милістю король польський, великий князь литовський, руський, пруський, жомойський, мазовецький, інфлянський і королівства Шведського найближчий дідич і майбутній король ознайомуємо цим нашим листом* [15, с. 64]; *Мелетій Хребтович, Божою милістю єпископ володимирський та берестейський, архімандрит київський рукою власною* [15, с. 129]; *1-го числа їздив ясновельможний його милість пан гетьман до сіятельного графа, його милості пана Федора Матвійовича Апраскіна, генерал-адмірала, з проханням поради* [15, с. 244]. Ці та інші контексти діяріїв дозволяють виділити три типи домінантних функцій староукраїнських агентивів: інформативну, уточнювальну й тексторозвивальну. Кожна з цих текстотвірних функцій *nomina agentis* корелює з їх синтаксичною функцією простого підмета, складеного підмета, прямого додатка, непрямого додатка, рідше – складеного іменного присудка. Розглянемо докладніше кожен з виділених функцій.

3.1. Староукраїнські *nomina agentis* з інформативно-констатувальною функцією

Агентивне ім'я з характеризує, предикатної, функцією і значенням 'властивості', супроводжуване також різними семантичними приростами, реалізує прагматичний зміст оціночного знака. Староукраїнські агентиви демонструють найчастіше інформативно-констатувальну функцію в текстах діяріїв як у межах простого, так і складного речень, де вони здебільшого виконують функції підмета, додатка, присудка.

Синтаксична функція підмета більш властива староукраїнським агентивам з інформативно-констатувальною текстотвірною функцією: *Преосвященний його милість отець Єпифаній Тихорський, єпископ білгородський, був у квартирі у пана й вітав із Петровим постом* [15, с. 254]; *Приїхав козак із листом із Глухова, який привіз і ту відомість, що полковник Балцер спровадив обидва полки солдатські у Глухів і половину солдат в місті розставив* [15, с. 258]; *Їхні милості панове писар і осавул генеральні були в його сіятельства Трубецького* [15, с. 277]; *Дня 4, червня, його милість пан полковник попросився зі мною, був і його милість пан чесник ленчицький* [15, с. 179]; *Там таки прийшов до нас голова Микита Федорович із іншими розрядцями, випитуючи нас, для якої потреби ми прибули* [15, с. 58]; *Того привілея зараз на сеймі пан канцлер і підканцелярій не хотіли стверджувати печатками* [15, с. 67]; *Дня 27, його милість пан мечник добринський із її милістю своєю був* [15, с. 187]; *Там-таки, в Кочерівці, панове суддя й осавул військові генеральні із своїми паніями побажали ясновельможному доброї дороги* [15, с. 200]; *В Білові бурмистри та інші тамтешні управителі кланялися на квартирі ясновельможному* [15, с. 202]; *А панове писарі бунчужні військові генеральні, і пан полковник ніжинський стояли квартирою у дворі думного дяка Артамона Івановича* [15, с. 203].

Інформативно-констатувальна текстотвірна функція агентивів у староукраїнських діярях дуже показово корелює з підметом, адже саме агентив-підмет є комунікативно темою висловлювання. І саме зазвичай *nomina agentis* виявляє ознаки предметної визначеності, що нерідко деталізується власними іменами, та складає головне інформативно-номінативне поле висловлювання, співвідносне з темою.

Доречним у цьому контексті буде зауваження А. Загнітка щодо сучасного ситаксису, які можна екстраполювати й на староукраїнську синтаксичну систему: "Синтаксис все більшою мірою спрямований на ускладнення внутрішньореченневого інформаційного тла, а в силу цього

яскраво простежується тенденція до членування ємного інформаційного простору, внаслідок цього частково репрезентативними постають процеси сегментизації, парцеляції, біфуркації та ін. Все це зумовлює витворення текстово значущих реченневих утворень, що можуть витлумачуватись як мовленнєві інтерпретанти цілісних системно окреслених реченневих одиниць” [11, с. 341]. Такими значимими реченневими утвореннями у староукраїнських діярях є, без сумніву, складні й ускладнені агентиви-підмети, співвідносні з темою. Подібні синтаксичні прецеденти досить частотні у структурі речень щоденників і дають дуже широку інформацію щодо агентива-діяча: *Воєвода пан Петро Песечинський, намісник Сурта, сказав мені* [15, с. 56]; *Божею волею і молитвами Пречистої його Богоматері ми, смиренний Мелетій Хребтович Литаврович Боуринський, прототрон, єпископ володимирський та берестейський, архімандрит київський великої лаври монастиря Печерського* [15, с. 61]; *Візитовав ясновельможного на квартирі його превосходитьльство генерал-лейтенант фон Вейсбах* [15, с. 217]; *Пан суддя генеральний Черниш запропонував листом, аби він конечно завідомив, чи за посадою звання свого суддівського надалі візьметься до судових справ* [15, с. 303]; *Тоді ж приїхав до Глухова і його милість пан генеральний бунчужний* [15, с. 306]; *Рано їхня милість панове генеральна старшина, залишивши артилерію і свій з усім обоз за добру милю від Опошного, самі поїхали* [15, с. 312].

Такі складні й ускладнені агентиви-підмети максимально ілюструють виконувану ними інформативно-констатувальну функцію та демонструють додаткові значення, співвідносні з діячем-агентивом. Наведені у прикладах агентиви-підмети формують соціально-культурне тло, що детермінує зміст мовлення, і в такий спосіб виконують пряму інформативну функцію.

Слід також зауважити, що синтаксична функція підмета більш властива староукраїнським агентивам з інформативною текстотвірною функцією. Хоча значна кількість староукраїнських агентивів із цією ж функцією у діярях часто виконують синтаксичну роль непрямого додатка.

Кількісне співвідношення агентивів-підметів, додатків та присудків, які виконують інформативну функцію в діярях, виглядає так (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Кількісне співвідношення агентивів з інформативно-констатувальною функцією

Агентиви-підмети	Агентиви-непрямі додатки	Агентиви-прямі додатки	Агентиви-присудки
63%	28%	7%	2%

Агентиви з інформативно-констатувальною текстотвірною функцією у староукраїнських діярях часто виконують синтаксичну роль непрямих додатків: *За суплічною скаргою пана Степана Забіли, військового товариша, писано до **пана сотника борзенського**, щоб підданих його, пана Забіли, з діда та батька мужицьких синів, а саме: Вовка, Плотнина та Юхименка, які начебто вписались у козацтво і вибиваються з підданства, повернув у тяглість мужицьку, хлопецьку йому, як раніше [15, с. 298-299]; 19 [квітня] написав **батькові із київським рейтаром** [15, с. 365]; Після полудня був на квартирі барона Левенвольда і купив у його **камердинера** прив'язь до мисливського ножа 1 р[убль]20 к[опійок] [15, с. 356]; Але мені там усюди милостині не дано – її вибирали пильно своєму **єпископові отцю Сильвестру Косову** на справу із Селявою, владикою полоцьким, уніятю [15, с. 26]; Тому ж **осавулові полтавському**, в Малу Росія відпущеному, видано подорожню на вільний пропуск [15, с. 259]; Стефан Тернавський і Микола Ханенко, що осілалися з грамотами <...> з **оповісними посланцями** повернулися [15, с. 289]; Одяг замовив **кравцеві Трюну (Trün)** [15, с. 356]; Рано був у **пана бригадира** пан полковник чернігівський зі старшиною [15, с. 277].*

Рівень текстової комунікації, оповідна форма з властивою їй специфічною структурно-смісловою організацією щоденникового тексту є факторами, релевантними для реалізації текстоутворювальних потенцій

непрямих додатків, що визначають їх текстовий розвиток, участь у реалізації текстових категорій. Причому якраз непрямі додатки на рівні з підметами найбільше здатні виконувати інформативну текстотвірну функцію.

Староукраїнські непрямі додатки-агентиви беруть участь у такому ускладненні простого речення, яке не оформлюється оборотом, але містить додаткову предикацію й тому здатні виражати другу, додаткову ситуацію та нести інформативне навантаження, тобто виконувати інформативну функцію. Отже, здатність непрямого додатка вступати в синтаксичні відношення з керуючим словом, входити до складу теми чи реми й доповнювати їх та ускладнювати, дає можливість використовувати функційні можливості цього члена речення в конкретній мовній ситуації діяря.

Помічено одну дуже важливу особливість непрямих додатків-агентивів у діярях, яка пов'язана з їх інформативною функцією. Через те, що щоденники містять короткі подієві записи лише однієї людини, то підмет у реченнях найчастіше пропущено, тобто структурно - це речення односкладні означено-особові, і тому саме на додаток припадає суб'єктно-об'єктний інформативний центр речення, безпосередньо пов'язаний із виконуваною ними інформативною функцією: *Був у палітурника, потім у духовника її величності, де пообідав. Повернувшись, був із батьком у князя Меншикова* [15, с. 348]; *Дав перукарю за половину лютого 50 к[опійок]* [15, с. 61]; *Спочатку карали канчуками на ешафоті п'ятьох чоловік, потім парубка й дівку; по тому повісили слугу і відрубали голову панові, поручнику (lieutenant) Безобразову, за те, що той наказав своєму слугі втопити ямщика, щоб заволодіти його конем, що коштував близько 14 р[ублів]* [15, с.350].

Найчастіше такі агентиви-непрямі додатки надають додаткові характеристики того чи того діярійного персонажа за такими уточнювальними характеристиками:

- військове звання чи виборна військова посада: *Писано листи до всіх панів полковників, щоб для посилки з проханням до його імператорської величності про вибрання вільним, за правами малоросійськими, голосами нового гетьмана* [15, с. 291]; *Відправив зелені свята, oprіч домових їхніх милостей, з його милістю паном полковником, паном оберштом лейтенантом тощо* [15, с. 64];
- церковні посади й чини: *Послали до отця ігумена Дзика отця Христича, із прохальними щодо мене листами* [15, с. 131]; *Дня 23, бавилися з його милістю паном підчашиим трембовельським, його милістю паном хорунжим чернігівським, його милістю паном віцерегентом гродським перемиським у Ластавкаві ловленням риб, але безрезультатно* [15, с. 185]; *Але хоч і собі тяжко учиняємо, вигоджуємо доброду жаданню Ваших милостей і з-посеред себе посилаємо отця Климента Несвіцького, свяченоінока, із дияконом Флавіяном, маючи надію в Бозі, що як своїм прикладом життя, так і проповіддю слова Божого можуть услужити Вашим милостям* [15, с. 60];
- назви осіб, що працюють у виробничій сфері та сфері обслуговування: *видано лікарю листа на справлення в Малій Росії боргів, подорожню, що в Україні служить, на підводи* [15, с. 218]; *Писано листа до пана Березовського, осавула полкового стародубського, щоб побрані ним взятки під час розшуку, численого у каменського різника, або прислав якнайскоріше, або сам приїжджав до Глухова* [15, с. 284]; *Писано листа до пана полковника наказного стародубського, щоб вітемлян, підданих пана Галецького, які учинилися його ослушними, змирив через нарошного, від себе присланого* [15, с. 311]; *6-to: про хлібне жалування на денщиків та колезьких служителів* [15, с. 294].

Інформативно-констатувальну функцію в діярях XVII-XVIII століть хоч і нечасто виконують агентиви, синтаксично співвідносні з прямими

додатками: *експедицію в Сент цього числа відправлено через нарошних, од всієї Малоросії ординованих посланників* [15, с. 293]; *Запропоновано листом у відповідь до його милості пана бунчужного генерального із проханням, аби його милість не відходив від суспільної праці* [15, с. 302]; *За бажанням його милості пана полковника миргородського, скопійовано статті Богдана Хмельницького і послано при листі* [15, с. 309]; 6 [червня]. Неділя. Був у бригадира та прокурора і попрощався з ними. Потім пішов до церкви і після того навідав Саковича, Мішеля, **секретаря** Артельного, **війта почепського** Гаврила Никифорова, сина Лукина, якому адресував листа для мого батька, поміченого сьогоднішнім числом [15, с. 330]. Здебільшого такі агентиви-додатки виконують подвійну функцію: інформативну й уточнювальну.

Дуже незначний відсоток (2 %) з усіх віднайдених староукраїнських агентивів складають ті, що синтаксично виражені присудком, але виконують інформативну функцію: *Цього року, у вересні, я став ігуменом Моксаківським* [15, с. 125].

Отже, інформативно-констувальна функція староукраїнських агентивів співвідносна з новизною інформації, смисловою домінантою контексту того чи того діяря та синтаксично найчастіше представлена підметами та додатками.

3.2. Уточнювальна й видільна функція староукраїнських агентивів

Уточнювальну функцію староукраїнські агентиви в аналізованих діярях XVII-XVIII століть виконують тоді, коли вони виступають відокремленими чи невідокремленими прикладками, поширеними й однослівними. І це цілком логічно, адже саме "Прикладка може характеризувати особу за професією, родом занять (інженер-будівельник, лікар-хірург), за місцем проживання (хлопець-одесит), за соціальним

походженням (дівчина-селянка), за національною належністю (жінка-італійка, чоловік-француз), за родинними стосунками (хлопці-брати), за віком (брат-підліток)” [45, с. 99].

Майже 40 % позначень осіб, уживаних у діярях, ускладнені прикладками-агентивами: *Зі згаданого грамотою відправлено Зайця, маишталіра двору покійного ясновельможного* [15, с. 277]; *Послано в Москву Максима Оникієнка, ратушного писаря, з листами в потрібних інтересах, а які листи через нього відправлено, нижче подано* [15, с. 291]; *Цього літа помер Інокентій Гізель, архімандрит Печерський, листопада 18* [15, с. 114]; *Цього літа Мазепа, гетьман, змінив, і велике в Малій Росії від того було сум'яття і бунт* [15, с. 127]; *У тому ж році, дня 2, квітня, з неділі на понеділок, у Львові, помер його милість пан Станіслав Яблоновський, каштелян краківський, гетьман великий коронний, особливий мій добродій* [15, с. 168]; *Року 1699, дня 20, лютого, помер пан Крипський, брацлавський підчаший* [15, с. 168]; *Я - Неємій, дякон, співмешканець ваш купятицький* [15, с. 57]; *Сигізмунд, король. Матей Война, писар* [15, с. 65]; *Ян Довгайло Завіша, секретар його королівської милості коригував* [15, с. 66];

Часто в контекстах щоденників трапляються випадки ускладненої відокремленої прикладки до того чи того діярійного антропоніма: *Писано у Варшаві за справою освідченою Альбрехта Станіслава Радивиля, князя на Олиці та Несвіжю, канцлера Великого князівства Литовського, пінського, гнієвського, тухольського ets. старости* [15, с. 66].

Такі прикладки уточнюють найчастіше антропоніми, вони здебільшого поширені (кількаслівні) й підтримують тенденцію нанизування агентивів, оскільки у староукраїнській церковній і світській традиції та чи та відома особистість здебільшого мала кілька почесних чи реально виконуваних посад державного чи церковного рівнів, що й демонструють тексти діяріїв: *На уряді Бродському, в замку його королівської милості Берестейському, переді мною, Миколаєм Табенським, земським писарем і*

підстаростою берестейським, ставши власною особою, велебний у Бозі його милість отець Атанасій Филипович, ігумен монастиря св[ятого] Симеона Берестейського покладав і до актування до книг урядових гродських берестейських подав листа уже отвористого в Бозі превелебного, його милості, отця Петра Могили, архієпископа, митрополита київського, галицького і всієї Росії, екзарха святого апостольського трону константинопольського і печерського архімандрита до братства Берестейського...[15, с. 72]. У цьому дуже показовому контексті цілком очевидна, крім уточнювальної, і видільна функція агентивів, що демонструється їх градаційним нанизуванням (*писар/підстароста; архієпископ-митрополит-екзарх*). Контекстуальне нагнітання висловлювання втілює видільну функцію через нанизування агентивів, які пов'язані гіперо-гіпонімічним зв'язком (*архієпископ-митрополит-екзарх/архімандрит*).

Хоча найчастіше агентиви-прикладки з уточнювальною й видільною функціями все ж двочленні й демонструють не гіперо-гіпонімічний, а паралельний лінійний зв'язок: *Увечері послав пана генерального військового писаря до сіятельного графа Гавриїла Івановича Головкина, великого державного канцлера, президента іноземної колегії* [15, с. 209]; *після полудня за годину був на квартирі ясновельможного із візитом сіятельний барон Петро Павлович Шафіров, державних справ колегії віце-президент і таємний радник* [15, с. 209]. Це пояснюється, як зазначалося вище, тим, що персоналії світського чи церковного староукраїнського світу могли обіймати одночасно кілька посад, що демонструють, наприклад, такі контексти: *Року 1730, дня 30, січня, помер його милість пан Лецинський, генерал великопольський, великий підскарбій* [15, с. 168]; *Дня 27 був його милість пан Лабенський, скарбник перемиський, поручник і таке інше* [15, с. 171]; *Візитував ясновельможний мого високопреосвященство отця єпископа Теодосія Яновського, архієпископа новгородського, синодального віце-президента, на подвірі, що зветься Невське і розташоване за палацом*

сіятельного графа генерал-адмірала Апраскіна, де з кілька годин різними бавилися дискурсами [15, с. 228].

Слід вказати, що тексти діяріїв XVII-XVIII століть доволі переконливо демонструють індивідуальний стиль письма староукраїнських авторів, що виявляється, серед іншого, і в надуживанні, чи, навпаки, помірному вживанні агентивів-прикладок з уточнювальною й видільною функціями. Якщо, наприклад, Юрій Винницький, уніятський премишльський єпископ, схильний нанизувати агентиви-прикладки до тих чи тих антропонімів, то Микола Ханенко, генеральний писар, обмежується здебільшого однодвослівними прикладками-агентивами на позначення українських урядників доби Гетьманщини, за тодішньою українською традицією, однак, із уживанням гоноратива *пан*: *Скоро після відправлення Божої служби приїхав Григорій Заєць, маишталір рейментарського двору із Глухова, і привіз всілякі листи від пана полковника чернігівського, від пана генерального судді військового діло проти чолобиття грека Деліалекса та інше, він таки, Заєць, і ту відомість приніс, що померла пані стара Кочубеєва* [15, с. 232]; *Писано в державну Іноземних справ колегію два донесення: одне – про звільнення пана Григорія Михайловського, канцеляриста, засланоного минулого року за вироком тієї ж колегії в Казань* [15, с. 237].

Виняток у його щоденнику становить хіба що багатослівне нанизування прикладок-агентивів на позначення російських урядовців, що відповідає російській тогочасній називній традиції: *Рано численні сенатори з'їжджались у Державний посольський приказ, а саме: світлий князь, генерал-фельдмаршал граф Головкін, державний великий канцлер; барон Шафіров, віце-канцлер, та інші дійсні таємні радники, де, знати, чинили раду про турецького посла, що приїхав перед цим у Москву із ратифікацією вічного миру* [15, с. 223].

Щоденник Миколи Ханенка вирізняється якраз таким протиставним уживанням агентивів-прикладок із уточнювальною й видільною функціями в українській та російській традиціях XVIII століття. Наприклад, щодо

імператора Микола Ханенко аж надто запопадливо уживає усі необхідні евфемізми й означення: *Цього ж числа всепресвітлий імператор, його священніша величність, сам, високою своєю особою, повернувшись із Олонця, де зволив заживати вод продовж лютого місяця* [15, с. 226]; *Всепресвітлий, державний імператоре і самодержавцю всеросійський, Петре Великий, отче Вітчизни, государю всемилостивий!* [15, с. 245].

Тим часом у діярії Пилипа Борзаківського й Павла Ладинського спостерігаємо ще іншу стратегію уживання прикладок-агентивів, що виявляється в дуже точному й завжди однотипному передаванні необхідних для статусу тієї чи тієї особи гоноративів, означень і прикладок, які відповідали тогочасній староукраїнській традиції.

Старші козацькі урядовці позначалися з усіма необхідними гоноративами й агентивами-прикладками: *4. Цього числа у його милості пана писаря військового генерального Семена Савича був бенкет, на якому, як усі їхні милості пани колегіяти, так і його милість пан полковник чернігівський із старшиною генеральною, бенкетували допізна* [15, с. 286].

Статус урядовців середньої ланки ідентифікувався уживанням повного аптропоніма й агентива-прикладки на позначення посади: *Видано універсал Григорію Івановичу, отаманові бобровницькому з товариством, що дозволяє йому вільне ловлення водяних звірків бобрів у річках Сожі, Іпуті, Судості, Івоті, Убеді, Десні* [15, с. 283]; *29. Послано в Москву Максима Оникієнка, ратушного писаря, з листами в потрібних інтересах, а які листи через нього відправлено, нижче подано* [15, с. 291].

Реєстрові козаки також мали чітку формулу ідентифікації, де розгорнута відокремлена прикладка вказувала на місце служби козака: *Писано позов на Матвія Пятака, старосту сокиринського, щоб, за скаргою Михайла Онопрієнка, козака сотні Прилуцької, про бої його самого й жони його ж і про відняття у нього поля, прибув у Глухів на розправу* [15, с. 284].

Пересічні міські й сільські мешканці фіксувалися без гоноративів і найчастіше вказувалося тільки ім'я, а прикладка ідентифікувала місце

мешкання людини: *За суплікою Дація, жителя лукомського, на отамана, що там був, тамтешнього Матяша про забрання ним, Матяшем, його скотини за порок злодійства* [15, с. 282]; *11. Цього числа Осип Яцків, житель борцівський, говорив у столовій на пана Василя Гамалію, що ви хочете мене так сколоту, як скололи вїйта Чехівського* [15, с. 286].

Така ж тенденція проглядається і в уживанні агентивів неприкладкового типу в їхньому діярії: *Писано в усі полки універсали нагадувальні, аби панове полковники, старшина полкова, сотники, державці духовні та світські, отамани та інші урядники і аж ніхто не осмілювався принижувати і вживати козаків до приватних своїх роботизн, але мають вони, козаки, при своїх свободах залишатися* [15, с. 278-279].

Утім немало прикладів в аналізованих діяріях таких прикладок-агентивів із найчастіше уточнювальною функцією, які є однослівними, або ж відповідають схемі «означення+агентив»: *Микита Михайлов Сумицький, поліцейський чиновник, приніс мені розписку щодо мого слуги Петра, яку я підписав* [15, с. 360]; *Писано листа до пана Корецького, наказного стародубівського полковника, з тією пропозицією, аби він звелів не видані ще куфи попечатати* [15, с. 234]; *Писано листа до пана Черняка, полтавського полковника, щоб він щодо того указу, що здійснився за приговором Сенату, знаючи, дбав виявляти усяку належну турботу* [15, с.238]; *Писано тоді і до пана Панченка, осавула полкового прилуцького, щоб він сюди ж, як їхатиме згаданий пан полковник, приїжджав для розправи з ним* [15, с. 303].

Поодинокі випадки становлять в діяріях однослівні прикладки-агентиви: *Повторно до пана полковника лубенського писано, щоб прислав відповідь на супліку, занесену до нього сербином-дворецьким сотника іркліївського* [15, с. 312].

Отже, агентиви-прикладки з уточнювальною й видільною функцією виявляють значний виразовий та інформативний потенціал. Крім усього, саме прикладки-агентиви відтворюють соціальну й церковну ієрархію

українського суспільства та розширюють інформаційну насиченість текстів діяріїв.

3.3. Староукраїнські діярійні агентиви з текстотвірною функцією

Аналіз специфіки сполучування староукраїнських агентивів у діяріях XVII-XVIII століть дозволяє стверджувати, що позначення людей за родом діяльності здебільшого відтворювали суспільний досвід авторів, яким випало жити в епоху змін, докорінних економічних, суспільно-політичних, соціокультурних змін в Україні порубіжжя XVII-XVIII століть, бути свідками зміни державного устрою, кордонів, учасником перетворень у всіх сферах життя. Саме тому деякі зафіксовані агентиви виконують текстотвірну функцію. Це здебільшого ті *nomina agentis*, які фіксують змінне рольове та функційне різноманіття людей: *у цей день святковий нового, що почався, року вінишували ясновельможного, його милість, пана гетьмана генеральні особи, що перебували у Глухові із іншими тамтешніми урядниками* [15, с. 199]; *був ясновельможний з панами генеральними військовими писарем та бунчужним у Преображенську* [15, с. 241]; *ішов і сам наш всеприсвітлий і державний государ Петро Великий, імператор і самодержець всеросійський* [15, с. 75]; *в Білові бурмистри та інші тамтешні управителі кланялися ясновельможному* [15, с. 202]; *у Бельцях помер ксьондз Денгоф, перед тим канцлер коронний, а потім біскуп краківський* [15, с. 168]; *цього ж року помер його милість пан Гнинський, воєвода малооборзький* [15, с. 68].

Через те, що аналізовані діярії є зв'язними текстами з усіма відповідними ознаками зв'язності (цілісність, структурна організованість, завершеність), то когезія серед іншого досягається й уживанням агентивів з текстотвірною функцією. Сучасні дослідники визнають, що "Частотність вживання когезійних засобів та їх різновиди є однією з ознак, характерних для внутрішньої організації текстів певного жанру" [18, с. 12]. Текстотвірна

функція агентивів у діярях виявляється і як здатність останніх стимулювати розвиток інших текстових категорій. Тобто текстотвірну функцію староукраїнські агенти виконують тоді, коли вони організують текст, виступають когезійними засобами, довкола яких вибудовується подія чи дія: *там-таки, в Кочерівці, панове суддя й осавул військові генеральні із своїми паніями побажали ясновельможному доброї дороги* [15, с. 200]; *туди ж, у Сівськ, прибули пан полковник лубенський зі своєю панею і прислані пан сотник седнівський з повішуванням од пана полковника чернігівського і сотник сосницький* [15, с. 200]; *в цей день його милість пан хорунжий чернігівський був їдучи до Луцька* [15, с. 172]; *миргородський наказний сотник навчив мене секрету, як зловити всіх чужих бджіл* [15, с. 328]; *того ж дня їхня милість панове комісари до економа приїхали* [15, с. 174]; *клирик, отець Даниїл Гаврилович, у нашій обителі літургію служив, йому асистували ієромонахи Іосафат, Макарій та дякон Мартиціян* [15, с. 382];

Агенти з текстотвірною функцією задають і вибудовують текстову вісь і за рахунок свого семантико-стилістичного потенціалу виконують текстотвірну й змістопороджувальну функції, структурують тексти діярів загалом. Агенти такого типу виступають текстово домінантними одиницями, контекстуально ключовими словами, своєрідними смисловими маркерами інформаційного простору діярійного тексту: *того привілея зараз на сеймі пан канцлер і підканцелярій не хотіли стверджувати печатками* [15, с. 67]; *у тому ж році, дня 2 квітня, з неділі на понеділок, у Львові, помер його милість пан Станіслав Яблоновський, каштелян краківський, гетьман великий коронний, особливий мій добродій* [15, с. 168]; *дня 3, серпня, їхні милості панове депутати із асигнуванням його милості пана коронного писаря і хоругви його милості пана коронного стражника зупинилися в Урожі на шести тисячах* [15, с. 182]; *превелебний отець Шустай прийшов із новопосвяченим із Повчи* [15, с. 387].

У синтаксичному плані агентиви з текстотвірною функцією виконують винятково роль підметів. Агентиви-підмети з текстотвірною функцією є головним конструктивним елементом змістовно-сміслового простору і структури тексту діяріїв: *За тим усім ішли **диякони, мирські священники і ченці** в своїх церковних одежах, за ними слідували чотири **архімандрити** і три **архієреї**, а саме: два **архієпископи**, новгородський і псковський та **єпископ** Дашков [15, с. 208]; **отець ігумен** краснобородський відійшов, узявши з собою ієромонаха Венедикта [15, с. 378]; **єпископ** служив із трьома нашими братами і висвятив одного диякона на презвитерство [15, с. 373]; привіз грамоту з таким указом, щоб пан **писар військовий генеральний**, також пан Валькевич, **канцелярист**, панове Покорський та Демянович, **писарі полкові** стародубські, вислані були до Москви [15, с. 201]; дня 31 його милість пан **майор** Путкамер з його милістю паном **оберитом лейтенантом** паном **поручником** були на обіді, пізно виїхали [15, с. 172]; також олтар, в якому **ніп** їхній **братський** служитиме [15, с. 65]; **отець ігумен** краснобородський відійшов, узявши з собою ієромонаха Венедикта [15, с. 378].*

Староукраїнські агентиви в діяріях XVII-XVIII століть є важливим конструктивним елементом змістового простору й формальної організації тексту, вони активно задіяні в процесах текстотворення й виконують властиву їм текстотвірну функцію.

ВИСНОВКИ

Унікальність пізнього періоду староукраїнської мови (XVII-XVIII століття) виявляється у високому ступені інтенсивності змін суспільного й адміністративного життя в Україні, що й засвідчено в “Малих українських діярях XVII-XVIII століть”. Зміни у значенні агентивних назв староукраїнської доби відповідно до змін у соціальному житті населення українських земель відбувалися здебільшого в двох напрямках:

- шляхом розширення їх, що створювало резерв загальних назв;
- переосмислення чинних агентивних назв у зв’язку зі спеціалізацією їх як нових слів, що часто визначалося встановленням системних зв’язків між словами.

Назви осіб за професією, родом діяльності, станом чи посадою становлять кількісно представлену групу в аналізованій підсистемі української мови XVI-XVIII ст. (близько 200 одиниць тільки в опрацьованих діярях). У текстах щоденників можна чітко виділити три семантичні підгрупи в межах заявленої лексико-тематичної групи: 1) назви осіб, що працюють у виробничій сфері, 2) назви осіб, що працюють в державно-адміністративній сфері, 3) церковні посади, звання й титули.

В аналізованій підгрупі на позначення назв осіб, що працюють у виробничій сфері, можна виявити нові ряди, зокрема, ‘назви осіб, пов’язані з різними ремеслами’, і ‘назви осіб, що займаються різними видами промислів’. На той час ця семантична група активно поповнювалася завдяки новотворам, запозиченням, різностильовим варіантам. Іменники чоловічого роду виступали з такими загальнокатегоріальними значеннями: ‘особа - виконавець дії’, ‘особа - носій процесуальної ознаки’. Окремо слід сказати про запозичення агентивів, що набували прав громадянства у системі староукраїнської мови у зв’язку із поширенням реалій, що ними позначалися (*машталір, палубничий, локай(лакей), камердинер, ад’ютант*). Розвиток і глибша спеціалізація ремісництва також породили велику

кількість нових слів на означення назв ремесел, знарядь праці, предметів виробництва, а відтак і агентивних назв. Наприклад, тільки на позначення особи, яка займалася лікуванням маємо варіантні агентивні назви, які свідчать про глибшу спеціалізацію окремих із лікарів: *лікар, доктор, медик, анатоміст, циліорик, хірург, архіятар*.

Слід вказати на той факт, що неоднаково представлено агентиви у тематичних групах лексики староукраїнської мови. Якщо кількісно переконливо вона засвідчена у виробничій сфері, то майже відсутня в інтелектуальній.

В означений період XVII-XVIII століть найбільш численними були запозичення з інших мов у сфері соціально-адміністративній та військовій. Це назви урядових осіб: *бурмистр, бургграф, солтись, віцерегент канцлер, президент, маршалок, секретар, осавул, хорунжий, канцелярист*. Здебільшого вони не лишились у словниковому складі староукраїнської мови наступних століть, або ж змінили свою семантику. Тому упродовж XVII-XVIII століть спостерігається тенденція уживання варіантів агентивних назв, спричинених як запозиченням нових назв людей, так і співіснуванням питомих.

Конфесійні агентиви відрізняється від світських перш за все функціональним багатством, використовується не лише для привернення уваги адресата мовлення, але й для називання його приналежності до білого чи чорного духовенства та вказівки на його ступінь у церковній ієрархії, а в окремих випадках містять у собі натяк на стилістичний відтінок (офіційний, урочистий) та на сферу вживання (буденне – урочисте, приватне – офіційне, усне – письмове): *вашого блаженства, пана отця, архіпастиря і добродійника мого найбільшого найнижчий раб; лист отця Петра Могили, архієпископа, митрополита київського, галицького і всієї Росії, екзарха святого апостольського трону константинопольського і печерського архімандрита до братства Берестейського*. Формули офіційного звертання до вищих церковних чинів відзначаються ускладненістю, окрім

титулу включають до свого складу назву єпархії та ім'я адресата мовлення, і фактично є результатом складання повнозначних етикетних формул.

Специфіка вживання староукраїнських агентивних назв у "Малих українських діярях XVII-XVIII століть" чітко виражена й виявляється в інформативно-констатувальній, уточнювальній та текстотвірній функціях. Інформативно-констатувальна текстотвірна функція агентивів у староукраїнських діярях дуже показово корелює з підметом, адже саме агентив-підмет є комунікативно темою висловлювання. І саме зазвичай *nomina agentis* виявляє ознаки предметної визначеності, що нерідко деталізується власними іменами, та складає головне інформативно-номінативне поле висловлювання, співвідносне з темою.

Помічено одну дуже важливу особливість непрямих додатків-агентивів у діярях, яка пов'язана з їх інформативною функцією. Через те, що щоденники містять короткі подієві записи лише однієї людини, то підмет у реченнях найчастіше пропущено, тобто зафіксовано речення односкладні означено-особові, і тому саме на додаток припадає інформативний центр речення, безпосередньо пов'язаний із виконуваною ними інформативно-констатувальною функцією.

Уточнювальну функцію староукраїнські агентиви в аналізованих діярях XVII-XVIII століть виконують тоді, коли вони виступають відокремленими чи невідокремленими прикладками, поширеними й однослівними. Слід вказати, що тексти діяріїв XVII-XVIII століть доволі переконливо демонструють індивідуальний стиль письма староукраїнських авторів, що виявляється, серед іншого, і в надуживанні, чи, навпаки, помірному вживанні агентивів-прикладок з уточнювальною й видільною функціями. У діярях встановлено стратегію уживання прикладок-агентивів, що виявляється у дуже точному передаванні необхідних для статусу тієї чи тієї особи гоноративів, означень і прикладок, які відповідали тогочасній староукраїнській традиції.

Текстотвірну функцію староукраїнські агентиви виконують тоді, коли вони організують текст, виступають текстово домінантними одиницями, контекстуально ключовими словами, своєрідними смисловими маркерами інформаційного простору діярйного тексту. У синтаксичному аспекті агентиви з текстотвірною функцією виконують винятково роль підметів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аминова А. А. Глагольные имена нулевой суффиксации со значением лица : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Казань, 1993. 20 с.
2. Анненкова Є. С. Термінологія осіб світського адміністративного та судового апарату в російській письменності XVI–XVII століть (лексико-семантичний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1996. 18 с.
3. Апанович О. М. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 92–97.
4. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ : КДПІ, 1993. 215 с.
5. Богдан С. Сталі форми церковного спілкування. *Урок української*. 2002. № 2. С. 32–35.
6. Буднікова Л. Т. Назви осіб з іншомовними суфіксами у словацькій мові. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2010. Випуск 22. С. 87–91.
7. Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності. Київ : Наук. думка, 2009. 176 с.
8. Годована М. П. Автохтонні та запозичені назви осіб за видом діяльності в українській мові. *Українська термінологія і сучасність*: зб. наук. праць. Вип. VII. Київ, 2007. С. 99–101.
9. Горпинич В. А. Словообразование имён прилагательных и названий жителей от топонимов в восточнославянских языках : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Глухов, 1965. 16 с.
10. Дідківська Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості). *Мовознавство*. 1969. № 5. С. 18–23.
11. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.

12. Історія української мови. Лексика і фразеологія / ред. кол. : В. М. Русанівський, В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Наукова думка, 1983. 743 с.
13. Ковалик І. І. Вчення про словотвір (словотвірні частини слова). Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. Вип. I. 78 с.
14. Кровицька О. М. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 213 с.
15. Малі українські діярії XVII–XVIII століть / упоряд., перекл., вступ. ст., комент. В. Шевчука. Київ : Кліо, 2015. 408 с.
16. Мамрак А. В. Семантична структура категорії діяча в сучасній українській мові. *Словотвірна семантика східнослов'янських мов* : зб. наук. пр. Київ : Наук. думка, 1983. С. 129–136.
17. Мигирина Н. И. Типы номинаций для обозначения статусов лица в современном русском языке. Кишинев : Штиинца, 1980. 143 с.
18. Мислова Т. Б. Засоби зв'язності тексту та дискурсу. *Функциональная лингвистика* : сб. научн. работ. Республиканский институт последипломного педагогического образования. Симферополь, 2012. №4. С. 12-14. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/06_%20Maslova_zasoby_zavzyatosti.pdf
19. Москаленко Л. А. Ідентифікація осіб чоловічої статі в “Актових книгах Полтавського полкового суду” (1683 – 1740 рр.)» *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 50 – 65.
20. Ніколаєнко Л. І. Структурно-семантична характеристика агентивів-комполітів у польській мові. автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03. Київ, 1999. 17 с.
21. Остап Н. Л. До питання про лексико-семантичні групи назв осіб у пам'ятках української мови XVI–I пол. XVII ст. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*: тези доповідей та повідомлень. Ужгород, 1982. С. 17–18.

22. Петрица Н. П. Назви за професією у складі антропонімних формул допрізвищевого періоду. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. Випуск 26. С. 199–202.
23. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Об изменении значения и заменах существительного. Москва : Просвещение, 1968. Т. III. 551 с.
24. Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2004. 20 с.
25. Пузиренко Я. В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект). *Наукові записки НаУКМА*. Київ. 2001. Т. 18. С. 36–42.
26. Пуряєва Н. В. Українська церковна титулатура. *Мовознавство*. 2000. № 2–3. С. 45–54.
27. Путягин Г. А. О принципах организации групп слов в лексической системе (на материале имен существительных, называющих человека по возрасту, росту, степени физической силы и степени физической красоты) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Орел, 1975. 18 с. URL : <https://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnaya>.
28. Сабліна С. В., Дорошенко С. С. Термінологічна парадигма на позначення церковнослужителів (склад, походження, функціонування). *Вісник ЗДУ. Серія філологія*. Запоріжжя. 2004. № 1. С. 155–162.
29. Савельєва Л. С. Семантичні кореляції іменників-назв осіб. *Наукові праці. Серія філологія*. Миколаїв. 2007. Вип. 54. С. 64–69.
30. Сердега Р. Л. Агентивні назви (nomina agentium) центральнослобожанських говірок. *Вісник Харківського національного університету. Серія філологія*. Харків. 2009. Вип. 58 (873). С.11–14.
31. Сидоренко Л. М. Суфіксальні деривати в професійній термінології (нормативний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ. 2004. 17 с.

32. Словарь української мови за ред. Б. Д. Грінченка : у 4-х т. Репринт. вид. 1908-1909 рр. Київ : Лексикон, 1996.
33. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2-х т. / ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. та ін. Київ : Наукова думка, 1977.
34. Словник української мови: в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.
35. Стаховська Н. Ф. Семантична та словотвірна структура агентивно-професійних найменувань металургійної термінологіки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 17 с.
36. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 кн. / підгот. до. вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса. Київ – Нью-Йорк, 2002.
37. Томіленко Л. М. Назви осіб за родом діяльності в українській перекладній лексикографії 1918–1933 рр. *Чарнобылем не зарасце: традиції матеріальної і духовної культури Усходняга Палесся*: збірник наукових артыкулаў. Гродно : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. Т. 1. С. 164-171. URL : http://eprints.zu.edu.ua/21511/1/tom_lex.pdf.
38. Туровська Л. Термінологізація назв осіб в українській мові. *Українська мова*. 2009. № 2. С. 87 – 94.
39. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
40. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов. *Езиковедски изследования в чест на академик Стефан Младенов* : сб. науч. трудов. София, 1957. С. 523 – 538. URL : <http://www.gramota.net/materials/2/2015/4-2/60.html>.
41. Хамидуллина А. М. Отглагольные имена деятеля в ономазиологическом аспекте. *Исследования по семантике: Лексическая и синтаксическая семантика* : сб. науч. трудов. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1981. С. 67 – 73. URL : <http://cheloveknauka.com/semantika-neopredelennyh>.

42. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя, ЗДУ. 2002. 351 с.
43. Чернушенко Н. М. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису української художньої літератури другої половини ХХ. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Київ, 2014. 55 с.
44. Шкатова Л. А. Мотивационные отношения глагола и имени в семантике названий лиц по профессии *Исследования по семантике: Лексическая и синтаксическая семантика* : сб. науч. трудов. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та. 1981. С. 60 – 65. URL : <http://cheloveknauka.com/semantika-neopredelennyh>.
45. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 406 с.
46. Ягодзінський С. М. Текст і дискурс: методологія розмежування і когнітивний потенціал. *Філософські проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. пр. Київ : 2010. Вип. 18/19. С. 180-185. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/9481>
47. Яковлева А. В. Номинации лиц по профессиональной принадлежности в современном русском языке (семантические особенности и пути формирования) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ярославль, 2010. 18 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/nominatsii-lits-po-professionalnoi-prinadlezhnosti-v-sovremennom-russkom-yazyke-semantichesk>.
48. Britain D. New Dialect Formation And Contact Induced Reallocation: Three Case Studies From The English Fens. *International Journal of English Studies*. 2005. Vol. 5. Issue 1. P. 183 – 209.
49. González F. R. (Ed.). Spanish Loanwords in the English Language. *A Tendency towards Hegemony Reversal*. Berlin, 1996. 307 p.
50. Grisham J. The Client/ J. Grisham. -New York: Island Books, 1994. 566 p. Kindersley T. Goodbye, Johnny Thunders/ T. Kindersley. Chatham, Kent: Mackays of Chatham PLC, 1996. 312 p.

51. Van Keymeulen J. Volkslinguïstiek en dialectlexicografie in de zuidelijke Nederlanden. Lexikos. Stellenbosch : Stellenbosch University Library and Information Service, 2011. Vol. 19. URL : <http://lexikos.journals.ac.za/pub/article/view/442/155>.

52. Wales K. A Dictionary of Stylistics. London : Longman, 2001.

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, *Бакум Наталія Дмитрівна*, студент(ка) 2 курсу заочної форми навчання філологічного факультету, спеціальності 035 “Філологія”, спеціалізації 035.01 “Українська мова та література”, освітньої програми “Українська мова та література”, адреса електронної пошти **magistr2019@ukr.net**, підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота магістра на тему “*Специфіка агентивних назв у малих українських діярях XVII-XVIII століть*” відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України “Про освіту”, зі змістом яких ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

15.11.2020 _____ Н.Д. Бакум

15.11.2020 _____ С. В. Сабліна

AntiPlagiarism.NET

Файл Правка Вид Операции Дополнительно Справка Etxt.ru - биржа контента

Стандартная Экспресс Глубокая На рерайт Пакетная проверка Проверка сайта SEO проверка Проверка картинок

Проверить уникальность Игнорировать домены:

Редактор Адрес: http:// Страница

Текст(5867):

ВСТУП

Найменування осіб за соціальним станом, професією, родом занять займають особливе місце в мові, що обумовлено рядом факторів. З одного боку, ці назви справедливо розглядають як частину відповідної термінології (виробничої, економічної, суспільно-політичної тощо), вони органічно «вмонтовані» в певну понятійну систему, їх номінативна структура відображає зв'язок з іншими назвами в системі української мови. З іншого боку, назви осіб за професією складають важливу частину загальнолітературного словника: вони активно використовуються в усіх функціональних різновидах літературної мови (у діловій, публіцистичній, науковій мові, в розмовно-побутовому спілкуванні, в художній літературі). Як у сучасній літературній мові, так і в староукраїнську добу найменування осіб за професією і соціальним статусом складала численну й суспільно значиму частину української мови. Досліджувані найменування першими реагують на суспільстві зміни, відображаючи, зокрема, місце людини в той чи той період історичного розвитку суспільства. За останні роки розширилося коло історико-лексикологічних наукових досліджень, у яких вивчалися загальні тенденції становлення

Журнал: Автопрокрутка Очистити журнал

[16:52:21] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №32 [3] (4124 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[16:52:36] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №37 [3] (4120 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[16:52:57] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №42 [3] (4120 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[16:53:16] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №47 [3] (4147 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[16:53:16] Тип проверки: *Стандартная*

[16:53:16] **ВНИМАНИЕ! Уникальность может быть определена некорректно! (Обнаружено ошибок: 33%)**

[16:53:16] **Уникальность текста 97%** (Проигнорировано подстановок: 0%)

AntiPlagiarism.NET

Файл Правка Вид Операции Дополнительно Справка [Etxt.ru - биржа контента](http://Etxt.ru)

Стандартная Экспресс Глубокая На реерйт | Пакетная проверка Проверка сайта SEO проверка Проверка картинок

Проверить уникальность Игнорировать домены:

Редактор Адрес: Страница

Текст(18148):

РОЗДІЛ 1
ПРОБЛЕМА ВИЯВЛЕННЯ Й ДОСЛІДЖЕННЯ АГЕНТИВНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У мові будь-якого народу є група слів, які служать для позначення соціальних стосунків між людьми. Результат тривалого розвитку культури людини й мови в цілому та кожної національної культури й мови зокрема, репрезентують собою окрему систему, яка показує соціальну структуру спільноти. Терміни, які означають соціальні стосунки, - це "не просто набір слів, вони є певною системою, і ці системи відміні у різних народів, в різних мовах" [18, с. 32].

Імовірно, що на перших етапах розвитку суспільства соціальна ієрархія виникла з відносин між людьми, які з часом розширилися у різних напрямках: за лінією походження, за соціальним статусом, родом занять тощо. Ускладнення відносин між людьми стало передумовою для розширення системи термінів на позначення станів, посад і професій, які складають більшу предметно-тематичну групу агентивних назв (nomina agentium).

Журнал: Автопрокрутка

[17:06:03] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №92 [3] (4124 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[17:06:25] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №97 [3] (4222 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[17:06:47] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №102 [3] (4698 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th

[17:07:07] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №107 [3] (4116 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th

[17:07:08] Тип проверки: *Стандартная*

[17:07:08] **ВНИМАНИЕ! Уникальность может быть определена некорректно! (Обнаружено ошибок: 33%)**

[17:07:08] **Уникальность текста 88%**® (Проигнорировано подстановок: 0%)

AntiPlagiarism.NET _ □ ×

Файл ПРАВКА Вид Операції Додатково Справка Etxt.ru - биржа контента

Стандартная
 Экспресс
 Глубокая
 На рейтинг
 Пакетная проверка
 Проверка сайта
 SEO проверка
 Проверка картинок

⊘
Игнорировать домены:

Редактор Адрес:
⬇ ⊘
Страница

Текст(37282): AI

РОЗДІЛ 2
СПЕЦИФІКА ВЖИВАННЯ НАЗВ ОСІБ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНІВ, ПОСАД І ПРОФЕСІЙ У МАЛИХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯРІЯХ XVII-XVIII СТОЛІТЬ

Дослідниця Ольга Кровицька небезпідставно стверджує, що "серед лексико-семантичних груп назв осіб чоловічого роду центральне місце займають назви осіб за родом діяльності та професією" [14, с. 9], оскільки їх творення та функціонування значною мірою пов'язані з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства в цілому, процесами, що відбувалися у виробничій сфері в певній історичній ситуації та ін. Відповідно до класифікації назв осіб цієї дослідниці та зважаючи на зібраний матеріал ми виділяємо у малих українських діярях підгрупи *potina aqentium* на позначення осіб, що працюють у виробничій сфері, назви осіб, що працюють в державно-адміністративній сфері, назви осіб, пов'язаних з іншими діями та вчинками. Окремо розглянемо ті назви осіб, які безпосередньо пов'язані з церковними титулами й посадами в діярях.

Журнал: Автопрокрутка 🗑️ Очистити журнал

[17:27:02] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №217 [3] (4229 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th
 [17:27:15] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №212 [3] (4128 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th
 [17:27:34] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №222 [3] (4139 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th
 [17:27:47] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №227 [3] (4142 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th
 [17:27:48] Тип проверки: *Стандартная*
 [17:27:48] **ВНИМАНИЕ! Уникальность может быть определена некорректно! (Обнаружено ошибок: 31%)** Актив
Перей
активу
 [17:27:48] **Уникальность текста 88%** [®] (Проигнорировано подстановок: 0%)

AntiPlagiarism.NET

Файл Правка Вид Операции Дополнительно Справка [t.txt.ru - биржа контента](http://t.txt.ru)

Стандартная Экспресс Глубокая На реерйт Пакетная проверка Проверка сайта SEO проверка Проверка картинок

Проверить уникальность

Редактор Адрес: Страница

Текст(29729):

РОЗДІЛ 3
ТЕКСТОТВІРНО-СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ
АГЕНТИВНИХ НАЗВ У ДІЯРІЯХ XVII-XVIII СТОЛІТЬ

У цьому розділі ми прагнули встановити специфіку вживання староукраїнських агентивних назв у "Малих українських діярях XVII-XVIII століть". Функційно-текстотвірний аспект мовних одиниць зі значенням *nomina agentis* залишається зовсім недослідженим в окремих пам'ятках української мови, і в аналізованих діярях також. Тим часом не викликає сумнівів факт, що функційний підхід до вивчення агентивів дозволяє відкрити нові аспекти в описуваних мовних системах і тим самим істотно збагатити вже встановлене уявлення про них.

При встановленні текстотвірної синтаксичної специфіки староукраїнських агентивів покладаємося на усталену в формальній граматиці диференціацію синтаксичної ролі *nomina agentis*, яку вони виконують у реченні того чи того щоденника. З огляду на те, що на

Журнал: Автопрокрутка

[17:58:09] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №162 [3] (4122 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th

[17:58:29] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №167 [3] (4124 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th

[17:58:52] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №172 [3] (4139 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th

[17:59:10] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №177 [3] (4144 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because th

[17:59:10] Тип проверки: *Стандартная*

[17:59:10] **ВНИМАНИЕ! Уникальность может быть определена некорректно! (Обнаружено ошибок: 31%)** ділу "На

[17:59:10] **Уникальность текста 97%** © (Проиригнорировано подстановок: 0%) активувати Windows.

Активация Windows

AntiPlagiarism.NET

Файл Правка Вид Операции Дополнительно Справка Etxt.ru - биржа контен

Стандартная Экспресс Глубокая На реерайт Пакетная проверка Проверка сайта SEO проверка Проверка картинок

Проверить уникальность Игнорировать домены:

Редактор Адрес: http:// Страница

Текст(6018):

ВИСНОВКИ

Унікальність пізнього періоду староукраїнської мови (XVII-XVIII століття) виявляється у високому ступені інтенсивності змін суспільного й адміністративного життя в Україні, що й засвідчено в "Малих українських діярях XVII-XVIII століть". Зміни у значенні агентивних назв староукраїнської доби відповідно до змін у соціальному житті населення українських земель відбувалися здебільшого в двох напрямках:

- шляхом розширення їх, що створювало резерв загальних назв;
- переосмислення чинних агентивних назв у зв'язку зі спеціалізацією їх як нових слів, що часто визначалося встановленням системних зв'язків між словами.

Назви осіб за професією, родом діяльності, станом чи посадою становлять кількісно представлену групу в аналізованій підсистемі української мови XVI-XVIII ст. (близько 200 одиниць тільки в опрацьованих діярях). У текстах щоденників можна чітко виділити три семантичні підгрупи в межах заявленої лексико-тематичної групи: 1) назви осіб, що працюють у виробничій сфері, 2) назви осіб, що

Журнал: Автопрокрутка Очистити журнал

[18:08:54] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №32 [3] (4118 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[18:09:15] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №37 [3] (4133 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[18:09:36] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №42 [3] (4130 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[18:09:58] Возникла ошибка при загрузке поисковой страницы №47 [3] (4113 миллисек.): [Yandex](#) (No connection could be made because the

[18:09:58] Тип проверки: *Стандартная*

[18:09:58] **ВНИМАНИЕ! Уникальность может быть определена некорректно! (Обнаружено ошибок: 37%)** ділу

[18:09:58] **Уникальность текста 100%** (Проигнорировано подстановок: 0%) активувати Windows.